

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Samsø 1837

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Se alle stedmarkeringer (**mrk m. gult**) på Google maps [klik her](#)

Samsøe er udskiftet for nogle Aar siden imellem alle 5 Sogners Beboere, hvorved dog ingen Udfløtninger have fundet Sted undtagen med 5 Gaardmænd. Middeltalet af Tønde Land, som hver Bonde her haver, er meget vanskeligt at angive, da Jorderne dels ere meget forskellige i Bonitet, dels er Hartkornet, hvor Bonde haver i Brug, meget ulige. Foruden Navnet Hartkorn have de endnu en anden Benævnelse paa Jorderne, som er den meest gjængse blandt menig Mand, nemlig: Fjerdinger, Halvfjerdinger, Lutninger, Jord.

Bøndergaardene ere i Almindelighed godt byggede, og vel vedligeholdte, dog bestaae de kun af Bindingsværk, klinede Vægge og Straaetag. I Annexet findes vist over 20 Bøndergaarde, hvor enhver Præst eller kongelig Embedsmand meget anstændigen og beqvemt kunde boe. Man finder omtrent det samme Forhold i de andre 3 Sogne. Ligeledes er Huusmændenes Boliger i Almindelighed gode, og vel vedligeholdte, i de fleste findes en Storstue (her kaldet hos Bonden en Korstue) en Dagligstue, hvori der er Arnested baade til Varme og Madlavning, et Tørvehuus og et Fæehuus, de fleste have en Koe og nogle Faar. Ved Udskiftningen er det rigtig nok blevet noget vanskeligere at græsse disse sidste, ligesom ogsaa Gjæs. Imidlertid vil jeg haabe de overvinde Vanskelighederne Tid efter anden.

Paa **Samsø** findes ingen Skov undtagen ved Hovedgaarden **Brattingborg**, denne er ikke ubetydelig omtrent af Areal 3 - 400 Tønder Land, i Forbindelse med samme er anlagt en Plantage af Ege, som ere i god Vext, 60 til 70 Aar gamle. Nuværende Besidder af Grevskabet har ogsaa i samme forbindelse besaaet en stor Strækning af ellers ubrugelig Jord med alle Slags Træfrø, men har kun hidtil havt maadelig Fremgang, og formodentlig af Mangel paa den saa nødvendige Læe. Tørvemoser har næsten hver Bye, og jeg er færdig at sige: hver Gaardmand paa sin Lod, naar Nordbye Sogn undtages. **Pillemark** Bye især har næsten uopskjærelige Tørvemoser, de som mangle samme, kjøber her deres behøvende Forraade for ganske billig Betaling, omtrent 3 a 4 Ml Læsset.

Brattingborg

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Byg er den slags Sæd som Samsingerne fortrinlig dyrke, saa at naar de have en Rugmark, en Ærtemark, en Havremark, have de sædvanlig 3de Bygmarker. Hvede kjender man kun saare lidet, undtagen Vaarhvede, som ligner meget Byg, de faae deraf 2 a 3 Skjæpper vel og meer, Præsten og nogle faa andre faae aarligen Vinterhvede, men de have ikke faaet over 10 Fold selv i de lykkeligste Aar og efter den bedste Behandling.

Hver Mand udlægger sin Jord til Hvile med Klever, den som ikke gjør dette, hvilket er højst sjælden, ansees enten for besynderlig eller arm. Boghvede have enkelte prøvet at saae i Skarpsandige Jorder, men de have neppe faaet Udsæden igjen, og nogle slet intet. Dertil var Aasagen, at den som oftest er bleven opædt af Kreaturerne, fordi den sildigere moednedes end de andre Sædearter, og naar her er Avret, saa strækker dette sig over hele Landet, som er 3 Miil i Længden, men paa de fleste Steder ikke meget over ½ Miil Bredt.

Meget faa, naar jeg undtager 3 Præster, have begyndt at indhegne deres Udskiftede Jordlodder. Paa Præstegaardens Jord er oprettet nogle Diger. Af Steengjærder har den nuværende Forpagter paa Bisgaard (Bisgård Mark) H. Bille i Aar ladet opsætte 320 Favne enkelte Steengjærder med Jordvold paa den indvendige Side, og beplantet den med tyske Pile, han brugte dertil Sællændere, han agter at fortsætte dette Arbejde. Levende Gjærder findes her ikke undtagen ved Hovedgaarden Brattingborg, hvor Digerne ere beplantede med tyske Pile, som ere i god Væxt, men hvor gammelt dette Anlæg er og hvor lang Strækninger er, veed jeg ikke.

Bønderne ere en underlig Mellemting af Selvejere og Hoveribønder, eller rettere sagt Fæstebønder, de eje selv deres Gaarde og Besætning o. s. v., men af Jorderne, den de maae fæste af Herskabet, gjøre de Hoverie. For faae Aar siden kjøbte 15 Gaardmænd i Besser Sogn, og i Onsberg Sogn deres Jorder af Herskabet, i hvilket Kjøbe ogsaa holdt Befrielse for deres ydende Konge, og Kirke Tiende, samt frie Jagt og Fiskerie paa deres Lodder. En jævn Velstand findes blandt dem, hvilket intet bedre beviser, end at Restanse for kongelige og herskabelige Skatter ere her ubekjendte Tilfælde. Alle Huusmænd ere ogsaa Selvejere og betale kun til Herskabet aarlig 1 Rd. samt have hver nogle Favne Jorddiger om Hovedgaarden Marker at vedligeholde. Havedyrkningen har paa Samsø været bedre før end nu, da den meget forsømmes. Grønkaal er det eneste de alvorligen lægge Vind paa, da stor Kaal med Mad og udblødt Flæsk, Gaasekjød, er en af deres kjæreste Søndags Retter om Vinteren. Humle kjøbes fra Flensborg og Fyen, at Humle kunne trives paa Samsø, og dyrkes med megen Forddel, derpaa kan jeg ikke tvivle, dersom blot ikke de gyselige Vinde om Foraaret, ja selv om Sommeren knækkede Rankerne. Hør avler Samsingerne i Almindelighed selv til Fornødenhed, og det som deraf indføres fra fremmede Steder, er ubetydeligt. Enkelte saae Hamp, og Kartoffler lægger kun Geistligheden, men Almuen kjøber og spiser dem gjerne, naar de kan faaes til kjøbs. Hver Bonde tillægger ikke alene aarlig saamange Creature af Heste, Qvæg, Sviin og Faaar, som han behøver til sin Gaards Drifts Vedligeholdelse og Huusholdning, men ogsaa mange til Salg, man kan regne at der aarlig bortføres fra Samsø efter 10 Aars Middeltal 400 Qvæg høveder, 20 a 30 Heste, 5 a 6 Skippund Smør, ligesaameget Flæsk, men Faar og Lam blive som oftest i deres Fædreland til deres Dødsdag. I de senere Aar ere Faarene paa Samsø meget forbedrede. Af Kornvahre udskibes aarlig omtrent 20,000 Tønder, hvoraf de #7x Parter Byg, dernæst Havre og Ærter, mindst Rug, denne Udskibning skeer det det meste med Landets egen Fartøjer, som gaae til Flensborg eller Norge. Nogle faa Ærøboere komme her for at kjøbe Korn og sælge Brændeviin, hvoraf en gyselig Mængde forbruges paa Landet. Fruentimmernes Huusflid paa Samsø er ikke ringe, hvilket deraf kan slutes, at man ikke allene i Bøndergaardene, men endog i mange Huse,

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

finder en Væv, som vist ikke staaer til Stads, men bliver brugt til Ejerens Fornødenhed, Lærreder, Vadmæl, Hvergarn, nogle Enkelte forstaae at væve Bygkorns Drejel, men saavidt jeg veed strækker deres Kundskab sig ikke længere, af alt ovenanførte sælges intet udenfor Landet. Forresten er ingen anden Næringsvej mig bekjendt som Samsingerne bedrive. Vel gives her nogle faa Træskoemagere, andre binde Løv, og enkelte fiske paa Havet i Magsvej, det er stor Skade at denne Næringsvej ikke bruges som den burde. I Havet rundt om Samsø vrimle ypperlige Sild, Torsk, Villinger, lidet Markrel, desforuden Pivarer og utallige forskellige Slags, især gode Flynder, tillige fanges her om Efteraaret de fedeste og meest velmagende Aal, og det undertiden, uagtet deres meget maadelige Fiske Anstalter, i Mængde.

Tiendere have fra utænkelige Tider været betalte med Korn i Skjeppen, og ingen Samsøer kunde gjøre sig noget tydeligt Begreb om Tiende, tagen paa Agrene, endtil for 3 Aar siden, at Greven med Høisterets Dom blev tilkjendt Ret til at tiende paa Agrene. Nogle faa, som ikke ville indgaae Grevens fordrede Forhøjelse, lærte da at kjende Tiende tagen paa Ageren af Erfaring, og nu betaler hver Mand gjerne alle 3 Tiender som før med den af Har. Greven paa Konge og Kirke Tiender lagte billige Forhøjelse i Skjeppen. Paa Samsø er 2de Hovedgaarde, den ene navnlig Brattingborg ligger i Tronberg Sogn, den anden Bisgaard i Ønsberg Sogn, til begge Hovedgaardene er Hoveri, dog har den sidste selv meest at drive. De nuværende Forpagtere bruge deres Marker saaledes: 1ste Aar Brak, 2det Aar Rug, 3die Byg, 4de Ærter, 5te Byg, 6te Havre og Klever.

Præsterne drive deres Jorder som de Indfødte, og det skeer saaledes, den til Græsning i 2, 3, 4, Aar udlagte og hvilke Jord vinterlægges, vaarlægges og endelig 3die Gang oppløjes og besaaes med Byg, det er 1ste Aars Brug, kommende Efteraar pløjes Bygstubbene, gjødes, pløjes anden Gang, og besaaes med Rug, det er andet Aars Brug, 3die Aar ligesom 1ste Aar, 4de Aar Ærter efter en Gangs Pløjning, 5te Aar ligesom 1 ste og 3die Aar Byg, 6te Aar Havre og Klever. Herhos maae endnu mækkes, at de udstrøe især Bygsæden rundeligere paa Agrene end enten Sælland eller Falster. Nogle, som have prøvet hinde Landes tyndere Saaemaal, have tabt meget herved, da Ukrud og især Agerkaal overvoxer den bedre Sæd, thi Jorden er meget kaad. Adskillige Bønder have anskaffet sig gode Brakharver, hvormed Bygjorderne ere bleve

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

overdrevne baade paa tvers og langs efter Vaarlægningen, og Følgerne have vist at de som brugte disse, have saa godt som intet Ukrud sporet. Præstegaardene ere i god Stand, og vel vedligeholdte.

Samsøe er virkelig om Sommeren et skjønt Land. Det afvexler med smaae Høje (her kaldet Bjerge) og vel dyrkede Kornagre, hvorimellem tøjrede Heste, Qvæg og Faar tære deres Foder, baade store og smaae Sejlere, f. Ex. har det været et stolt Syn i Aaret 1801 i Julii Maaned at see 14 Engelske Skibe at gaae forbi Samsøe, og det saanær, at an med Kikkerter kunde see deres Foretagender ombord. De smukkeste Udsigter ere deels, paa en Høj (Rævebanken kaldet) ved Forvalter Boligen, hvorfra man kan see over til Sælland, paa den nordligste Pynt af Landet (Isehoved Kaldet) see man i klart Vejr Aarhus Domkirke, Helgenæs Tunø o. s. v. Ved Ruinerne at det gamle Søerøver Slot (Visborg Kaldet i Koldbye Sogn) skal man også i klart Vejr kunde tælle adskillige Kirker i Fyen, selv har jeg ikke seet det, men fortæller det kun efter troeværdige Mænds Udsigender. I det øvrige er Samsøe et fortræffeligt Land, og kan blive endnu fortræffeligere.

Disse Efterretninger har jeg Hr. Pastor Toxwærd paa Samsøe at takke for, og kan altsaa udelade mine egne faa ufuldstændige, thi jeg var der selv kun kort og det lidet jeg saae paa en Udkant af Landet siger ikke meget. Kun dette allene anmeldes at Landet bestaaer af 5 Sogne, er et Grevskab tilhørende Danneskjold Samsøes Familie, er 3 1/4 Miil lang og 3/4 til 8/9 breed, nogle Steder smalere, hele Øen indbefatter 831 Tønder Hartkorn, 317 Gaarde, 457 Huse smat tvende Herregaarde.

Tunøe er strax ved Samsøe, den har 17 Gaarde og nogle Huse, alle selvejere som staae for 25 Tdr. Hartkorn, der er noget over 200 Indbyggere, som leve af Agerbrug og Fiskerie saavelsom Søefart, de have deres egen Præst og Kirke, de sejle ofte til Aarhus som den nærmeste Kjøbstad, og ere velhavende Folk.

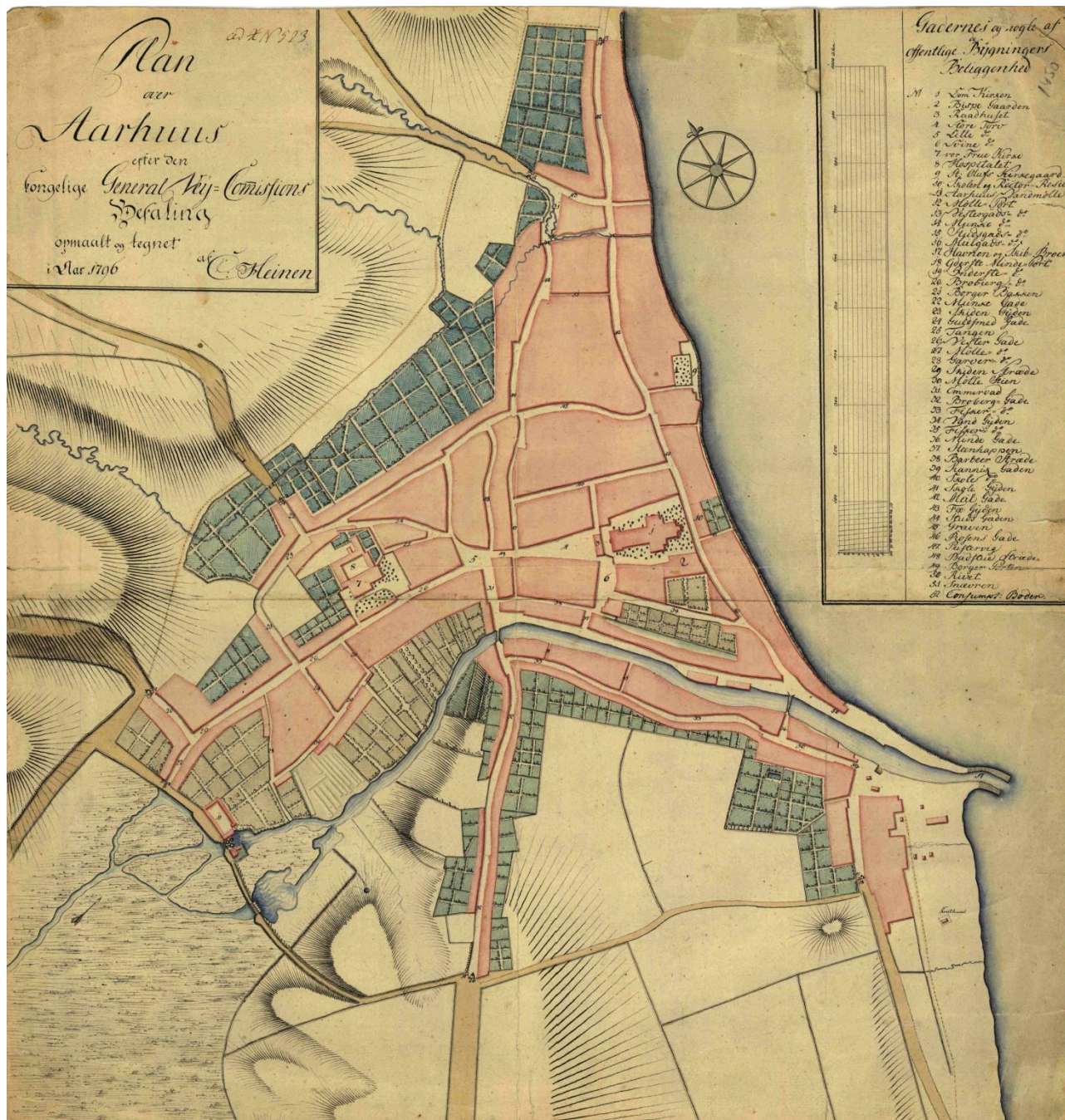
Tunøe.

Aarhus har fra Søsiden en saare skjøn Anseelse, den store Domkirke med sit svære Taarn, og tvende Spire over Koret, Frue Kirke med sit smukke Spiir, endeel høje anseelige Bygninger, den ene fremragende med sine Gavle og Tag over den anden, den sidste Brink langs med Stranden, dan lange dobbelte Skibsbroe, hvor saamange Skibsmaster fremknejse, den Vrimmel af Mennesker, de store Stakker af Tømmer og Kjøbsmands Gods, alt dette for Øjesynet paa en Gang fordobler Ideen om Stadens virkelige Storhed. Naar man fra Smakken stiger i Land seer man strax en Mangfoldighed af allehaande Beskæftigelser, som vidne om Folkemængden. Staden er næsten omringet med Vand, thi den betydelige stridigløbende Aae gaaer paa

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

den ene Side, hvorover ere 4 forskellige Broer og Borgebækken omgiver den nordre Side for en stor Deel, der ere store brede Gader, godt broelagte og mange Stræder, deri findes endeel smukke Huse og Gaarde endog af flere Stokværk.

Århus 1796

I den brede Gade har man Domkirken, Raadstuen, Soldater Vagten i et skjønt Perspektiv, og paa de tvende store Torve findes meget kjønne Bygninger. Bispegaarden, Raadstuen, Stiftamtmands Boligen og Skolen ere seeværdige og godt vedligeholdte, men Posthuset er lidet og omme i en fraliggende Gade. Der ere endeel Lindetræer udenfor adskillige Huse, og ellers mange nydelige Haver omkring i Byen. Aaen som løber

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

igjennem giver mange Beqvemmeligheder, og ved opsejlende Pramme og Baade mangfoldig letter Transporten, desuden ere derudi udlagte endeel Flydebroer, hvorpaa der vaskes Klæder og haves andre Fordele for de Fabrikantere, som behøve idelig og meget Vand. Ved Aaens øverste Enge ligger den store anseelige Vandmølle, som har mange Hjul og Indretninger, jeg veed ikke mange Stæder at have seet en Vandmølle af større Omfang, da Vandet driver Værker paa begge Sider Aaen. Møllebygningerne selv ere store og kjønne, saavelsom Værelserne, fordi hvis Vinduer Landevejen løber for Rejsende, der agte sig til andre jyske Kjøbstæder. Strax derved er en stor Vejermølle med Sigteværk tilhørende samme Ejer.

Storetorv med Rådhuset og Domkirken ca. 1850

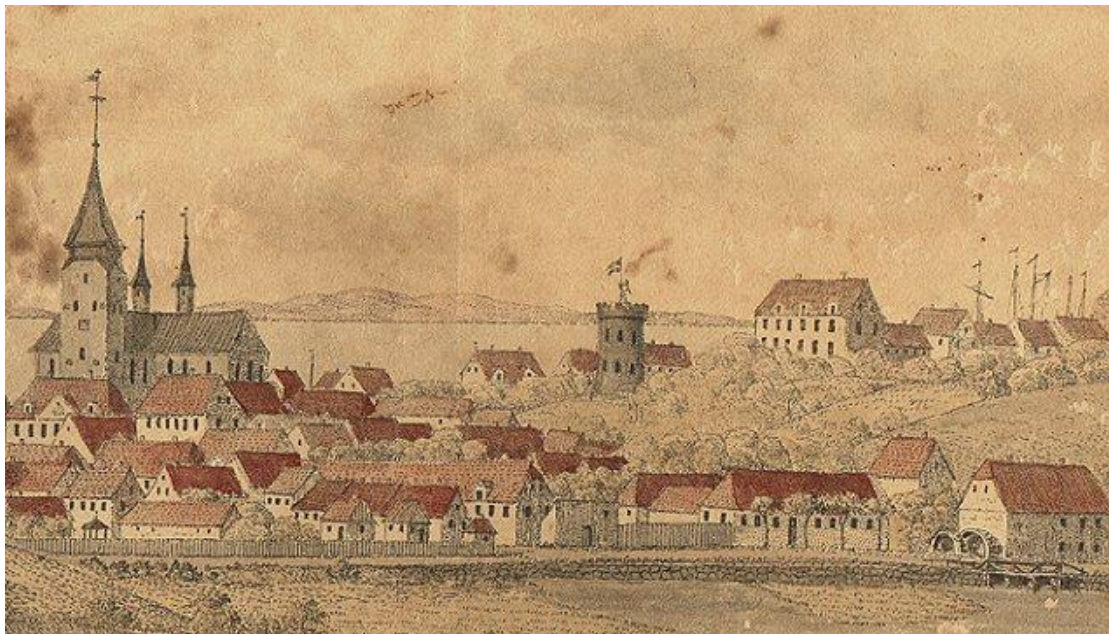
Staden har 3 Torve, / Porte, 37 Gader og stræder, Folketallet er noget over 5000. Havnen dannes ved Aaens udløb i Stranden og er paa begge Sider indhegnet med Bolværker, der har en Længde af 500 Alen, og kan rumme omtrent et halvt hundrede Fartøjer. For at beskyærme Havnen for Tang og Sand ved Havets Brændinger er nu tilbygget en lang Arm fra Skibbroen over 100 Alen og indvendig opfyldt med Steen, som koste over ti tusinde Rixdaler. Handelen er i god Drift, og herfra udføres mange kornvahre, hjemmegjort Tøj, Lærreder, og især en stor Mængde jyske Træskoe. De her hjemmehørende Skibes Antal beløber sig til halvtredsindstyve, men mænde Fremmede komme her for at losse og lade. Toldafgifterne beløbe sig her (1803) til 6233 Rd. og Consumptionen til 21283 Rd. Her er et Klædefabriq under Fattig Væsenets Bestyrelse saavelsom et Hørsvingerie. Et Fiske? Selskab er her for faa Aar siden oprettet og har 86 Interessenter, og samme er indeelt i Actier, hvoraf der første Aar havdes Fordeel over 6 pr. Cent. Luxus her er næsten den samme som Residents Stadens, da saa mange Fornemme og Adelige her have Bopæl. Allehaande Forlystelser findes her, Theater, dramatiske Selskaber, Klubber, Assembleer, Baller og Concerter, Maskerade o. s. v.

Bibliotheqver findes flere Steder i Aarhus i betydelig Samling af mange og gode Skrifter, saasom Geheimeraad Guldbergs, Biskop Jansens, den Latinske Skoles, Klubbens og Klokker Schiødtes, men især faae jeg hos Hr. Pastor Hertel, første Residerende Kapellan til Domkirken, som jeg har at takke for endeel af disse Efterretninger om Staden, en meget sjælden og stor Bogsamling, som var mig saameget mere paafaldende, da han ikke er nogen formuende Mand. Han sagde mig at der vare 4300 Bind af næsten alle de vigtigste Videnskabers Hovedbøger, meget smukt indbundne, danske, tyske og franske, de lærde

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Sprog, nogle Islandske og engelske, det historiske Fag var det vigtigste og især Fædrenelandets, hvori fandtes næsten alle ældre og nyere Skrifter, han fortsætter aarlig denne Samling, og udlaaner meget villig deraf til Stadens Borgere i de 6 Aar, som han nu har været Præst der.

Århus Mølleport 1823 (hul i stakittet.)

Ligeledes saae jeg hos Pastor Hertel en skøn og stor Samling af udsøgte Kobberstykker (kobberstik) af de bedste udenlandske Mestere i Glas og Ramme af forskellige Former 430 Stykker fordelt i alle hans Værelser på Væggene, hvoraf 196 Kobbere henhørte til Fædrenelandets Historie, nemlig. Portraiter, større Begivenheder, allegoriske Forestillinger, o. s. v. Men foruden denne ophængte Samling viste han mig endnu Kobbere som var indbundne, af de fleste Nederlandske, Italiensk, Engelske, Franske, Tydske, Svenske og Danske Mestere, inddeelte efter Potraiternes forskellige baade Stænder og Kjøen i 51 Bind, i Quarto 62, i Octavo 40, og i Duodevimo 20 Bind, sandlig en kostbar og sjælden Samling, jeg, som dog har et stort Forraade af Kobberstykker i alle mine Værelser, jeg følte her hvor mange hundrede pro Cento jeg stod tilbage for Hr. Hetel, der Liebhaberier at samle paa saadant, men hver i Verden har sin Skik, Broder Wesiel siger!!

Staden har 2 Apotheker, Doctor Medicinæ, Physikus, flere Kirurger, Bogtrykkerie, Aderssecomtoir, endeel Magistrats Personer, og skønne Indretninger for de Fattige. Paa den søndre Side gives meget smukke Promenader til **Marsellisborg Skove**, paa den nordre til **Riise Skov** (Riis Skov) og ellers er der moersomt at gaa ved den Bratte Klindt over den dybe Bæk, hvor man har en sjælden Horizont.

Aarhus har endeel gode Marker, hvor Byg er Hovedsæden, da Jordarten er meest leeret, de bruges i 4 Aar og hviler Ligesaa lang Tid, desuden have Borgerne Græsnings Ret i nærliggende Vænger for en Ubetydelighed, da et Hoved koster kun 24 Pz. for Sommergræsning, dog for Borgerne allene. Marken Oldjorden bortlejes og de indhegnede Tofter og Vænger henhøre til Embedsmændene pro Officio, eller andre private Ejere og vedkommer ikke de øvrige Marker, hvori alle Borgere have Part. Ved Byen ligger en liden Skov af Eg og Bøg, som er i den skønneste Grøde, og er skjænket fordum til Havnens Vedligeholdelse,

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

hvortil den og allene anvendes, i og omkring samme Skov er endeel Gjærdselhugst, som er til Borgernes almindelige Brug og fornødne Afbetjening. Alle Indhegninger om Byens Marker ere Jordvolde og Grøfter, eftersom Steen ikke findes af nogen Betydenhed til Gjærder. Her gives forskjellige Arter af Fisk i Havet, saasom: Torsk, Hvillinger, Flyndre, Sild o. desl., saa Indvaanerne ofte kan nyde Fiske Vahre for lempelig Betaling.

Århus 1769

Næringsvejene ere mange, som i de andre store Stæder, derfor er Daglejen ogsaa dyr, da der haves saamegen Fortjeneste ved Skibs Arbejde, thi her ere over 48 større og mindre Skibe som høre til Byen, hvoraf nogle endog gaae til Middelhavet, de andre til Norge og indenlandske Stæder, men desuden i saa folkerig en Stad er der Levebrød for alle af den lavere Klasse, som kan arbejde med Spaden, Hakken, Plejlen eller Kalkkøllen.

Tilførn gik alt Byens Qvæg løs i en fællds Græsgang 6 - 700 Høveder, nu da der er foretaget Udskiftning vil formodentlig Tøjring komme i Brug og Kleversæden dyrkes videre end blot i smaae Vænger. Her er anlagt en Olie Mølle, hvor endog alle Sorte Kornfrøe anvendes, som forhen blev bortkastet som Ukrud, men nu indkjøbes af Landet for her at slaas til Olie.

Hasle Præstegård er stor og vel bygget, har anseelige Væresler, alle Længder ere af svært Egetømmer med brændte Steen, der er 2 Brønde i Gaarden, og dog undertiden haves Mangel paa Vand. Qvæget er stort, triveligt, og Kalve ere der saa fyldige naar er ere aargamle som mange sællandske Køer. Den lille Have har

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

intet udmærkende, kun derfra en fortræffelig Udsigt til Aarhus, Havet, Mols, Samsøe og mange andre fjernere Egne.

Man seer den store Aae der kommer fra Brabrant Søe og gaaer i mange Bugter i en nydelig med Træer bevokset Dal, og ovenfor en stor Strækning af Marker, Skove, Gaarde, Kirker o. s. v. Paa en Høj udenfor Hasle 1/4 Miil fra Aarhus kan tælles 25 Kirker, og der haves et sjældent Ekko, som igjentager Ordene 6 Gange.

Bønderne ere alle udskiftede, Hartkornet og det dertil liggende Areal er meget forskjælligt, dog kan man efter et Middeltal ansætte 8 Tønder Land til hver Tønde Hartkorn. De nye udfløttede Gaarde ere smukke, de gamle i Byerne overtræffe mange Gaarde andesteds. En Bonde holder 5 Heste og 1 Følhoppe, 6 - 8 Køer, ingen Stude og nogle Faar. Af Skov og Tørveskjær haves noget, saa her just ikke er Mangel. Ærter og Byg ere de fornemmeste Sædearter, kun lidet Klever, og lidet Rug, der er Mangel paa Steen, følgelig ej heller nogen Hegn deraf, ej heller sees levende Gjærder men blot Grøfter. Almuen klæder sig meget godt og pyntelig, og deres Boehave have og noget af Luxus, efter Bondestand, men for Huusflid og Aften Arbejde, som andre Jyder, fortjener de ingen Berømmelse, især Mandkjønnet, men Konerne gjøre dog endeel hjemmegjort Tøj til egen Fornødenhed. At Hasle ligger saa nær en stor Stad, nemlig Aarhuus, gjør vel en Hoben til Luxus, til Vanskeligheden at faae Tjenestefolk, til den manglende jyske Flittighed om Aftenen, hvorpaa andre Ege afgive følgesværdige Exempler.

Præstens lille Mark er indhegnet med Grøfter, men Ufred af Nabo Svinene nedtræder alt der opkastede, og hvor en Præst skal overtage de udvandrede Creature, der taber han Almuens Agtelse, derfor taales denne Uskik, for at undgaae støre Ulempe.

Aarslev Præstegaards Bygninger ere ret skjønnne, men Haven særdeles usædvanlig smuk, jeg fandt en meget stor Samling af Træer og Planter tildeels fremmede, foruden mangfoldige rare Blomster som Præsten selv havde dyrket og opelsket i Potter og Træballier, han kjendte alle Navnene derpaa efter Linnæi Sustem, adskillige fine Blomster stod i Stuerne eller egne dertil bestemte Aflukker.

Forskjellige Sorter af Piil, Ahorn, Lærketræer o. s. v. omgive Havens Indhegning. Man seer saa meget i denne Have af sjeldne Vexter og Plantninger at ingen kan huske Opregnelsen. Der findes højre og lavere Hække af de rareste Kornsorter, naturlige Lysthuse af nedbøjede Grene og utallige Ting, enhver rejsende Blomster Elsker besøge kun denne ædle hospitale Præst, og han vil finde nok at beskue og beundre, da megen Flid og mange Aar ere anvendte paa dissers Dyrkelse og Forældning.

Situationen er fortræffelig med Afvexling af Skove, Søe, Agre, Kirke, Byer **og Constantinsborg** lige over for. De vigtigste Sæde arter der i Egnen ere Byg og Ærter, thi Rugen har mislykkedes i nogle Aar, der dyrkes Hør, Hamp, Kartofler og Humle, hvilke sidste tage Skade af Bladlusene, naar de nederste Ranker ikke betids afskjæres ved Jorden, Klever saaes ogsaa i 4de Halm og lykkes ret godt, en Bonde holder her i Egnen 8 - 12 Køer, tillægger aarlig nogle Kalve, har 12 - 16 Faar, men kjøber Sviin andetsteds fra for at fede. Her findes endeel Selvejere som kjøbe deres Gaarde paa 4 - 6 Tønder Hartkorn for 2 - 3000 Rdlr. Bondens Oplysning er god, de kan næsten alle skrive, der ere kun faa Steengjærder, thi Materialerne dertil mangler. Haand Arbejde blandt Almuen et ikke her i saa god Drift som i Jyllands andre Egne. I præstegaarden ere Vinduerne i den store Stue ud til Haven, deriblandt et som kan oplukkes og hvorigiennem er Udgang, naar den er tillukket skal ingen see at der er Dør, da Maling baade ud og indvendig er meget træffende.

Præsten i Aarslev sagde mig Navne paa alle de mange sjældne træer og Væxter, som forefandtes i hans Stue og Have, men det var mig en Umuelighed at erindre dem, dog kunde man maaskee ønske, at der havdes bestemte danske Navne paa alle slige rare Væxter, som ikke just er nødvendige for den lærde Botaniker, men for andre der ikke egentlig fortaae Latin eller Linnæe System, og som dog ynde Naturens frembringelse af Planteriget. Vel fandt, vi have Register paa alle saadanne Urter og Blomster med danske Navne hos Viborg, Hornemann, og andre flere, men her er dog enkelte Forskjelligheder i en og samme Plantes Benævnelse, og hvem der vil gjøre sig Umage at efterforske, skal finde selv mange Exempler paa indbyrdes Uovereenstemmelse hos de Naturkyndige i henseende til Navnene og Benævnelsen. Denne Tanke blev mig atter levende da jeg her hørte Fortællinger og Navne efter fremmede Systemer paa adskillige Blomster hos denne ædle kyndige og brave Præst, og et Ønske havde jeg desuden som jeg ej torde yttre, da jeg saa nødig vil mishage en værdig Mand, som har valgt et eget Yndlings Studium, dette nemlig, at der ej havde staaet saa mange Blomster Potter just i hans Vaanings Stue, thi alle kyndige Læger paastaa, at Uddunstningen af Blomster, i hvor velduftende de end ere, har samme skadelig Indflydelse paa dem menneskelige Sundhed som Dampen af Kul, især paa de stæder, hvor man meget opholder sig eller sover om Natten, kun om Dagen, og ved at blandes med den friske Luft, blive saadanne Planter uskadelige. De meest vellugtende saasom Violer og andre ere de farligste for Nerverne og man har Exempler at Lugt og Damper deraf staaende i Sovekammeret har dræbt friske Mennesker. Man prøve f. Ex. at gaae ind i et

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Drivhuus om Sommeraften, da føler man om faa Øjeblikke Svindel, Beruselse og noget Usædvanligt trykkende for Brystet, jeg veed det af Erfarenhed, derfor tør jeg side det.

Borum er en velbygget dog ikke stor Landsbye. Kirken er høj og stor med Spiir og ganske kjøn indvendig, Præstegaarden er vidtløftig i Bygningerne med en bred Qvist over Stuehuset, udenfor staae endeel høje gamle Lindetræer. Haven er stor og har endeel Jordfrugter. Qvæget især Køerne vare store og trivelige, noget af det bedste som jeg saae paa denne Egn, som ellers overalt har fortræffelige gode Kreature. Det er Sædvanen her i Omegnen, at køerne drives hjem i Gaarden hver Middag og Aften for at malkes, da de staae paa Stand om Natten og da atter malkes om Morgen, men det er besynderligt at en halvvoxen Dreng kan koble alle disse Køer undertiden 10 - 14 sammen og drage den ene hen og hjem fra Marken ofte over 1/2 Miil, og at dette store svære Qvæg er saa stadig og tamt, men hvad saadan en Ko kan malke saae jeg her i Borum, Aale paa Mattrup og flere Stæder, dog tør jeg ikke nævne det, thi ingen Sællandsk Mejerie vil og kan troe det. Og naar man seer den Græsning som Qvæget mangelstede staaer paa, da skulde man ikke anse det for triveligt, men Erfarenhed ved Malkningen vidner det Modsatte. Her til Præstegaarden er en god Avling, men den drives ikke til Fuldkommenhed, skjønt dens Areal og Jordart er ønskelig. Kaldet selv er kun lidet og bestaaer af et Sogn, desuden Lyngbye et andet Herred og Amt, jeg kjørte forbi denne kjønne Kirke og pyntelige Bye, hvis Marker viste skjønt Afgrøde, ned igjennem en lang Allee til Herregården.

Lyngbyegaard har mange Seeværdigheder, Bygningerne og Gaarden selv er stor af Bindingsværk og Alting godt indrettet, hvert Stæd til sin Bestemmelse, Værelserne ere smukke uden at have uforholden Pragt, Haven stor med alt det nødvendige for en Herregaard, men det som især udmærker Stædet ere skønne store velskabte Heste, overmaade godt og svært Qvæg, særdeles veldyrkede Marker og Skove der have utallige frapante Afvexlinger især nede ved Aaen, hvor Vandmøllen ligger skraas over for, og snart seer man en ubestigelig Banke bevoxet indtil det øverste med forskellige ranke Træer, især nogle meget høje Bøge og Elle, snart kommer man paa en Fodstie der i en Slangegang føre den Vandrende igjennem nydelige Buskadser, hvor Fuglene synge. Vandet rasler for neden og et Stykke Vildt frembruser imellem de nedhængende Qviste. Man kan gaae der halve Dage og idelig have nye Behageligheder for Øjet. Inde i Gaarden seer an et konstigt Pompeværk, hvorved er megen Mekanisme, Vandledninger til Qvæget og andre sjeldne Indretninger, der vise at Ejeren er en tænkende Mand, som er saameget mere paafaldende, da han ved egen Flid har dannet sig selv, har ikke just egentlig studeret ved noget Akademie, en har dog mange ypperlige Kundskaber, og idelig samler han paa gode bøger og alle brugbare Landkort. Bøndergaardene ere meget got byggede og Bonden viser i sin Klædedragt og Færdsel med Heste og Vogn, at Velstand maae kunde tillade ham det.

Lyngbyegaard

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Jeg rejste tvers over Landet igjennem **Fromlev (Fremlev), Ormslew, Blegind, Fissel (Tiset)til Astrup (Ajsrtup)** Præstegaard, forbi skønne Egne, Skove, Søer, Buskadse og frugtbare Marker. Adskillige Herregaarde kan man see fjærn og nær saavel mange Kirker og enkelte Bøndergårde der ere godt byggede, og undertiden endog pyntede meer end var fornøden.

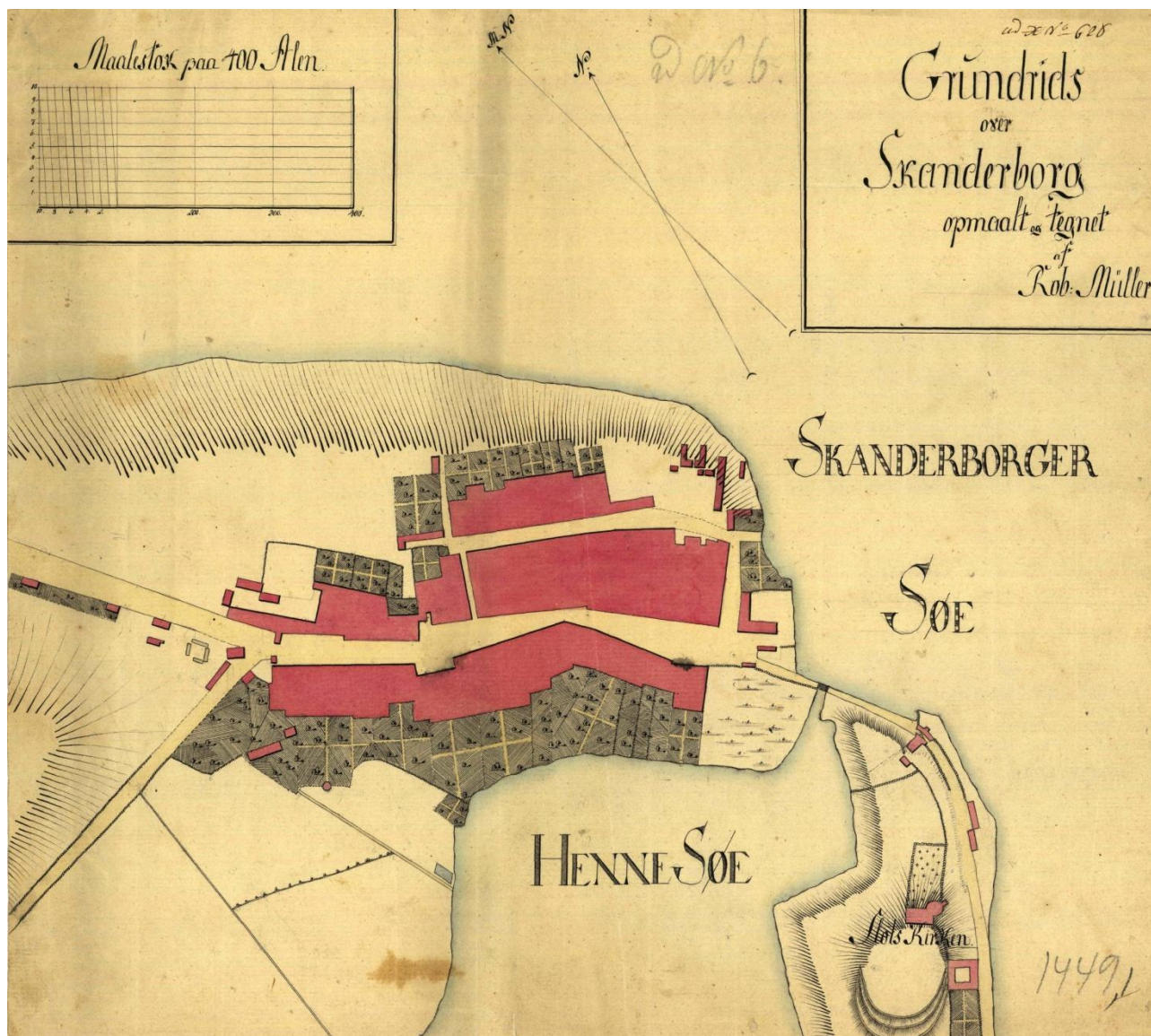
Astrup Præstegaard er teglhængt og særdeles smuk baade ud og indvendig. Haven udmærker sig ved sin Størrelse, ved de mange Alleer og Buegange, ved de mange større og mindre Lysthuse og ved gode Træ, og Jordfrugter, Marken laae tæt derved og Afgrøden stod ypperlig, ved den anden Side af Gaarden er nok en have i engelsk Smag med mange Plantninger og Irgange bestaaende af Eeg, Bøg, Ask, fremmede Piil, Alm, Ahorn, Tornsorter o. s. v. Anlægget er kun 8 Aar gammel og har kostet megen Umage og Penge, deri ere adskillige Hvilebænker og smaa nydelige Lysthuse, og ved et Hjørne er en Altan, hvorfra haves en viid Udsigt til Havet, Aarhus og andre omegne.

Kirken tilhører Præsten selv, den er virkelig dejlig især indvendig med faa men skønne Prydelser, har Prædikestolen over Alteret, og megen Symmetrie og Simplicitet hersker ved Siden af denne Kirkes Smukhed. Paa Kirkegaarden er et simpelt men smagfuldt Gravminde omsat med Stakit over Præstens Hustrue. Iblandt andre Ting i Værelserne lagde jeg Mærke til en konstlig Trappe til Loftet, som kunde ophides og skjules, uden at den Ukyndige kunde finde Opgange dertil. Jeg fandt smukke Mahogni Møbler, deriblandt er Uhrfuttural, alt forfærdiget af en Bondekarl i Sognet, som aldrig havde været i Lære hos nogen Mester. Jeg fandt en meget sjelden Samling af dejlige Meerskums og udskaarne Træ Pibehoveder, der alle vare forsynede med Rør og hængte i en vis Orden i et Skab. Her vare meget kjønne malede Reoler og smaa Kamre til endeel Bøger, Konstsager og Natural Samlinger.

Herfra til Skanderborg kom jeg igjennem og forbi den store **Solberg Søe, Fuering, Witwed, Mallinggaard og Skanderup Kirke**, som ligger for sig selv udenfor Byen. Vejen er meget sandig og tung, og løber i mange Krumninger over Brinker og Bække forbi den store Søe, som ligger i en lang Strækning uden for Skanderborg.

Skanderborg, en Kjøbstad ved en stor Søe, som paa hiin Siden er omcirklet af Skove og Buskadse, Gaden er meget lang og bred men ujævn formedelst den ældgamle Brolægning. For i Byen ligger en af Frederich den 4des danske Skoler. Der ere nogle Stræder, som kun have den bare Sand uden Broe. Husene ere simple dog kjønne, gode og hospitale Folk, der ikke meget kjende til Luxus, men deres Vahre ere ikke dyre, da de lade sig nøje med liden Fordeel, hvorfor ogsaa Afsætningen er betydelig til alle Naboe Egnene. Folke Tallet skal være 400 Sjæle, Slots Kirken er meget smuk og oppyntes endnu mere endog med Orgelværk formedelst et Legatum af Pulz, deri sees endnu mange af Fortidens Pragtstykker, da det kongelige Slot stod her, Rudera deraf sees nu neppe, kun Pladsen og Banken midt i Søen, hvor det har staaet fremviser sig endnu nogle Steenstumper og Kjændemærker af Voldene der omkring. Byens egentlige Kirke ligger udenfor Porten, men er nu bestemt for omliggende Bønder. Fra Slotsbanken er der en herlig Udsigt over til Dyrehaven Æbbelrød og Kalløe, som ligger i denne store fiskerige Søe.

Slottet har været prægtigt i sin Tid og er i Historien endog bekjendt i Erik Ploug Pennings Tid 1240. Christian den 4de residerede her i sin Ungdom og lod sig bygge en Fregat der, til at sejle med i Søen, Frederik den 4de elskede ogsaa dette Slot meget og lod det oppynte, saa det med Spire og Taarne havde megen Anseelse, men i 1767 blev der bortsolgt til Nedbrydelse tilligemed alle dets prægtige Udbygninger, Stalde, Fortifikation o. s. v., hvorom findes en vidtløftig Beskrivelse og Tegning hos Resenius.

Skanderborg år 1800

Man har mange gamle kongelige Bevillinger daterede Skanderborg, og deriblandt et dateret den 18de September 1604, hvoraf man seer at en Kroemand ved Slottet paa den Tid ikke har været nogen ringe Person, saaledes lydende: (Oversat fra gammelt Dansk til nu brugeligt Sprog.) Af vor synderlige Gunst og Naade have vi tilladt og undt, at denne Brev Viser Knud Noly maae endnu fremdeles beholde Kroen der for vore Slot og det med al sin Ejendom og Tillæg, eftersom hans Formand Urboe Noll den før ham havt haver, endtil vi anderledes tilsiger, paa det at han kan forskaaffe vore Hoftjenere og andre fremmede tilrejsende Folk nødtørftig og god Underholdning for deres Penge, thi maae han oppebære vor og Kronens Part af Framlev of Schiffholms Sognes Tiender, imedens han er Kroemand her, og skal han have saa megen Jord som han kan faae 4 Ørter Korn udi, og Eng til 20 Læs Høe, have Olden til 50 Sviin i Skovene af hans egen Opfødning, frie Ildebrand af Kronens Skove, Fiskerie i Søen, frie Græsgang til 10 Køer og 40 Faar, frie Accise paa Rostokke og andet Øl samt andre Drikke, hvorimod han for Betaling skal skaffe Hoffolk alle Fornødenheder, og tillige være vore Embedsmænd hørlige og lydige o. s. v.

Skanderborg Slot

Ved Skanderborg er anlagt en Plantage med Krav Nødder som har heldig Fremgang, og det lykkes saare godt med denne Farverods Dyrkelse endog andre Stæder i Jylland, jeg har og seet den i god Vext i en Præstegaards Have i Fyen, men jeg erindrer ikke just hvor. Overalt er denne Byes Jord godt skikket til Kartofler og Turnips, men ellers ere der nogle Vænger sønden for Byen, som just ikke ere meget sandede og kunde nok afgive alle andre Kornsorter, og at Jorden er saare dyr deromkring erindrer jeg især, da jeg saae et lille Vænge, som en Kjøbmand havde købt og betalt særdeles høj Priis derfor, bestemt kan jeg ikke huske hvor meget, men efter Størrelsen af Arealet skjønnede jeg at Prisen var høj.

Skanderborg vilde vinde anseeligt baade i Handelen og Produkternes Tilførsel, dersom der kunde graves en Canal derfra til den store Mossø, hvorved mange Byer og Stæder omkring ved denne store Søe, der er dyb og sejlbar nok, kunde tilføre adskillige Ting til Vands op til Byen, som nu maae skee ved Vogne der i mange Bugter og Bøjninger maae kjøre en lang Vej før de komme der, og derfor hellere søge tvers over Landet til den brede og gode Landevej, som gaaer til Aarhus. Og i Henseende til Brændeveds Transporter fra Skovene og især Rye stor Skov vilde denne lille Bye have anseelige Fordele, vel koster en Favn Brænde nu i Rye Skov paa Stædet ikke meer end 2 Rd., men saa at vogne det nedtil Mossøe, sejle en 3 Miil, atter vogne det fra Søen Brædder til Skanderborg, altsaa blir det kostbart nok inden det kommer i Huus, men ved en Canal kunde disse Ulejligheder hæves, dog hvo skal gjøre Forskuddet til Befolkningerne? man indvender val, at i saadan sandig Jord paa nogle Stæder ville Canalen udflyde, men i Holsten har man havt vanskeligere Jordart og dog overvundet Besværlighederne, kun Eftertanke, Kundskab, Mod og Penge overvinder tilsyneladende Umueligheder. Efter mit Øjesyn kunde Slotssøen forbindes med Mossøe omtrent ved Instenborg, og saae an da at dette lykkedes, kunde maaskee siden af Efterkommerne da andre mindre Søer nordvest for Mossøe forenes til Sejllads for store Baade eller Pramme og altsaa Indvaanerne længer oppe i

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Landet kunde sejle lige til Skanderborg, dog det er kun et Forslag, ku en Idee, kun en Plan i Mulighedernes Rige.

Fra Skanderborg til Horsens er der just ikke megen Skov, men Rejsen løber over nogle Banker, Bække, igjennem lavere Enge, Buskadser, Vandstæder og Sand, forbi **Taaning og Ousted Kirker, Giedwed, Tolstrup. Ægeberg, Nebel, Sandsted** og andre flere. Vejene ere brede og gode, man seer adskillige Herregaarde, og andre Kirker længere borte, og man skuer mange Naturens Skjønheder, da denne heele østre Egn af Jylland er behagelig og smuk.

Horsens er ikke den største men den smukkeste Stad i Jylland, den har store brede godt broelagde Gader mange gode tildeels ziirlige Bygninger af flere Stokværk, en Kirke, som er saa pyntet og forbedret nu i 1799 baade ud, og indvendig, at jeg regner den iblandt nogle af de smukkeste jeg har seet i hele Kongeriget, da Arkitektur og Symmetrie forener sig tilhobe for at danne noget Seeværdigt, saa den nu er en sand Prydelse for Staden. Der er et kongeligt Palæ, hvor den russiske Prindsesse residerer med fyrstelig Opvartning og Hof.

Horsens Klosterkirke

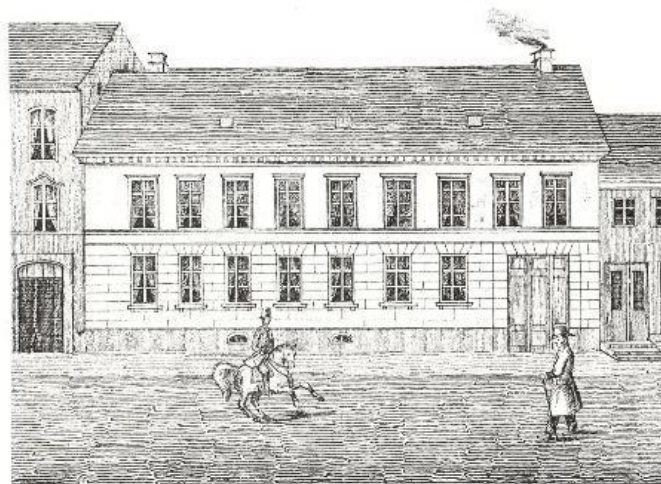
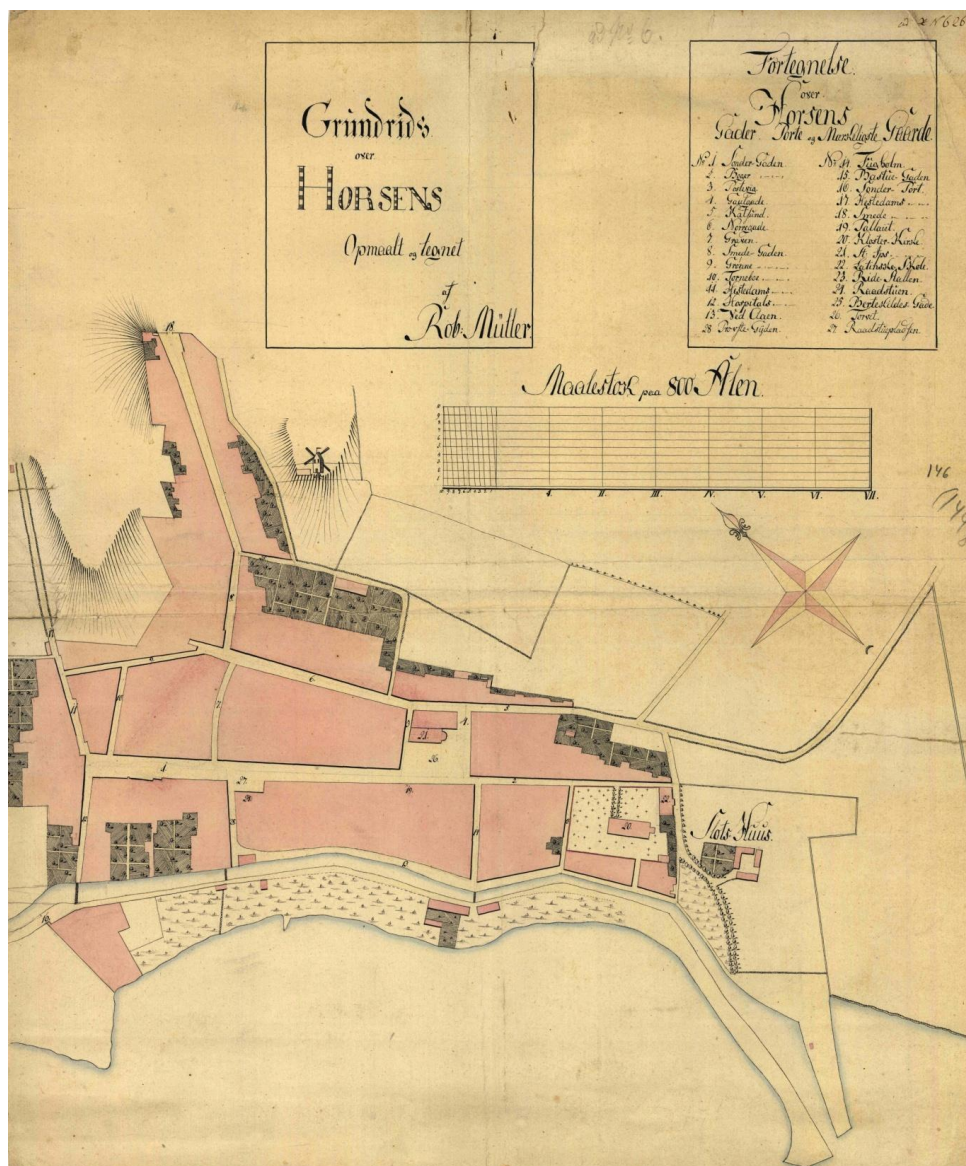

Fig. 28: Palæet i Horsens. Vignet ca. 1860.

Palæet i Horsens

Horsens 1800

Raadstuen er en gammel gothisk Bygning, over Frontespicen staar de mærkværdige og sande Ord af 2 Krønn 19 Kap. 6 V.

Uden om Staden er en behagelig Promenade ud forbi den store hollandske Mølle, omkring paa Bankerne og ind igjen ved den latinske Skole ned ved kanalen og Skibsbryggen, hvor man seer saa mange Fartøjer liggende at losse og lade. Der ved Kanalen er en heel lang Gade, hvor endeel Kjøbmænd ere boende og kan indrulle alle Vahrene fra Bolværket lige ned i Pakkekjelderne, derfor seer man idelig Beskjæftigelse af mange Mennesker, der have nok at forrette med Losning og Ladning. I Canalen er vexelviis et Slags Ebbe og Flod, saa dette Vand stige og falder og er saare besynderlig at see for dem dermed ubekjendte. Bag ved Kanalen er en stor Holm der bruges som Blegeplads, med nogle Huse i en lang Række, længere borte er et lidet Batterie, og Plads til Skibenes Reparation. I Nærheden ligger en stor Mudderpram som jævnlig bruges, og over Kanalen ere flere Stæder Broer anbragte, men kun for Gaaende, da der idelig spadserer mange Mennesker kun blot for at nyde den frie Luft og see det Meget som forefalder ved Skibsfarten.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

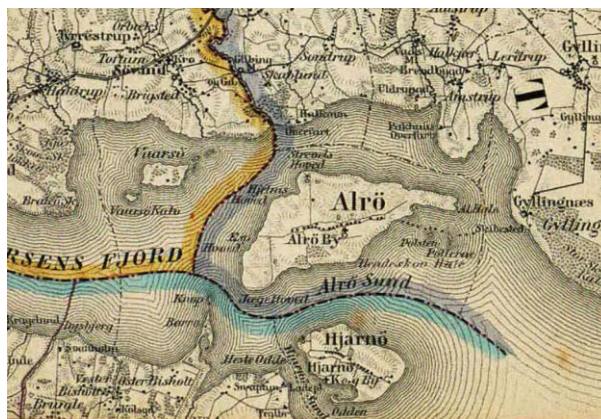
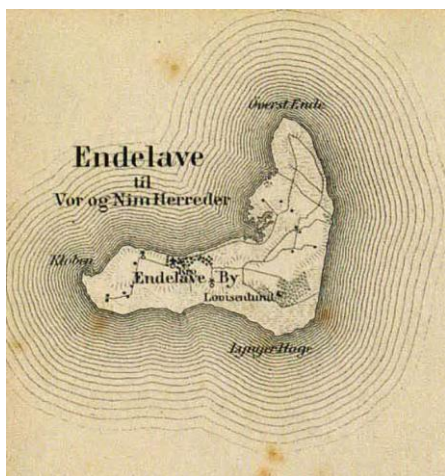
12 . del Samsø til Aale

Handelen er meget betydelig baade til Ind og Udførsel, og Kjøbmændene give ganske billige Priser. Her ere 500 Huse og 2300 Indvaanere, hvis Antal dog aarlig formeres, da Næringsvejene ere mange. Professionister have her idelig Arbeide nok, hvoraf jeg faae noget af Snedker, og Sadelmager Professionerne, som syntes at have al muelig Fuldkommenhed. Om Torvedagene er her saadan en Samling paa Torvet og i Gaderne med opslagne Telte og Boder, og jeg troede der var et stort Marked, thi Professionister og Smaahandlende stode alle i deres oprejste Boder og falbød til de Bønder, som igjen tilførte Byen alle muelige Spise Vahre.

Slottet i Horsens

Udenfor Horsens i Fjorden ligge adskillige smaa Øer, **Alrø og Hjarø** have hver sin egen Kirke, ligeledes **Ændelave**, men de andre smaae Øer der ere ubeboede, thi Thunø som ogsaa har sin egen Kirke er længere bortliggende. Vel beboes de af Bønder som drive Agerbrug, men mange Indvaanere der beflitte sig og paa Fiskerie, Søefart og gaae ud som Matroser eller Styrmand endog paa lange Rejser, jeg har kjendt nogle af disse Øeboer, som have det ferme og raske i deres Væsen, de have erhvervet sig ved at see andre Lande og Folk.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Tæt udenfor Byen ligger den store prægtige **Herregaard Bygholm** som har 120 Tønder frie Hovedgaardstaxt, det har tilforn været et kongeligt Slot, bygt af Erik Menved, Avlingen dertil er stor og ypperlig, Gaarden har især nogle fortræffelige Enge, som til stor Nytte undertiden sættes under Vand ved Strømmen fra Horsens Fjord.

Herved ligger den store Bygholm Mølle, der staaer for 18 Tønder Skyld og hvor alle Horsens Indvaanere ere forbundne til at lade male deres Korn. Det er vandet fra denne Mølle som flyder igjennem Kanalen ved Horsens, og som skyller en stor Mængde Vand og Mudder med sig, der gjør at man af Nødvendighed saa ofte maae bruge Muddermaskine, for at holde Farten sejlbar for Skibene.

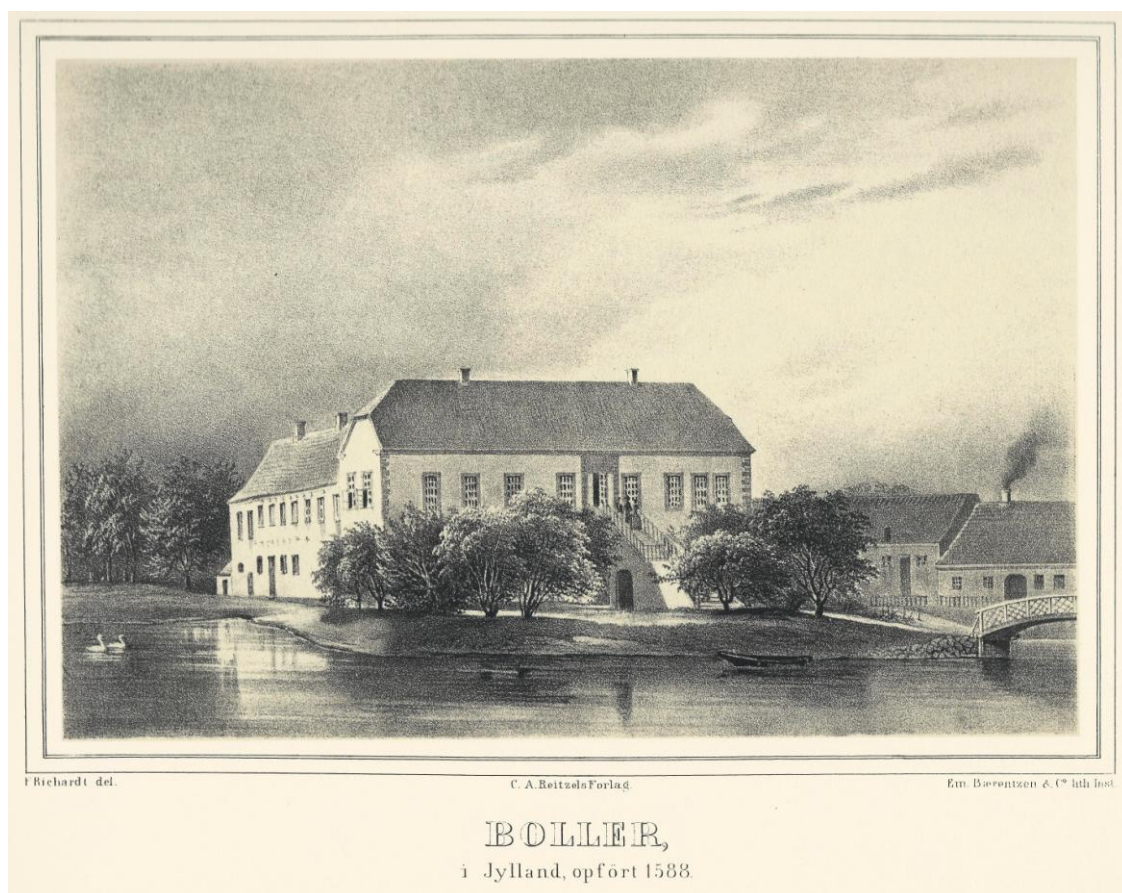
L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Bygholm Mølle

Boller kan man see paa Horsens Skibbroe over Fjorden, gennem en lang Skov Allee, det er en prægtig Herregård, hvis Bygninger ere efter den nyere Smag og meget smukke, alle af Grundmuur, endog Ladegaardens vidtløftige Længer. Marken har skøn Afgrøde, Skoven har mange Allere og behagelige Situationer, Haven alle muelige Overflødheder og Prydelser. Her er et skjønt Stutterie af gode Heste og et stort Mejerie, Hovedgaardstaxten er 118 Tønder. Iblandt mange andre smukke Herregårde i Omegnen af Horsens vil jeg kun endnu nævne **Urup**, thi vilde jeg nævne dem alle, blev mit Register temmelig langt paa dem som jeg har beseet, denne Gaard er beliggende ved Skoven og 2 Søer meget kjønt situeret. Borgergaarden har 3 Længder af 2 Stokværk med Taarne og Spiir, tækket med Kobber, omgivet med Grave. Ladegaarden er rummelig og har meget triveligt Qvæg samt god afgrøde paa Marken.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Urup Herregård

Da jeg sidste Gang var i Horsens, saae jeg mange Bønder komme ind i Byen for at kjøbe Rug fra Skibene, og just saadanne som før har kunnet sælge, saa stor Misvæxt havde der været paa Rug, men Skibsfarten og Tilførsel fra andre Egne erstattede saaledes Mangelen. Jeg saae et Skib fra Sælland, som laae i Canalen og indtog en Ladning sorte Jydepotter, som vare komne Læsvis oppe fra Landets vestre Kant 16 - 20 Mile borte, det gik meget hurtigt at lade og indskibe disse Potter fra Pakkjelderen af til Fartøjet, hvor der var kun 3 - 4 Favne, og altsaa 4 Mennesker langede den ene til den anden hver Sæt, thi de Smae ere satte inden i de Store, og saaledes gik Jydepotterne Haand til Haand indtil Skiber havde faaet Ladning. Kjøbmanden sagde mig hvad han selv havde givet, hvad han fik igjen af Skipperen o. s. v., og altsaa kunde han i Sælland profitere anseelige pro Cento, men sandt er det, det er skrøbelige vanskelige Vahre at føre. Saaledes er det med Træskoe, de opkjøbes i store Quantiteter af Kjøbmændene, som igjen sælge dem til Skippere, og det er en stor Herlighed med denne Canal og disse Pakkjældere, hvor alle Ting saa let og beqvemt kan losses og lades i nogle Timer uden al Kjørsel.

Udenfor Horsens ere mange smukke Situationer og Afvexlinger. Hoved Landevejene ere godt vedligeholdte, men Bivejene næsten som i Sælland, jeg erfarede dette paa en kort Tour op til Lundum, der ligger højt især Præstegaarden paa en Banke, den er velbygget, som er Tilfældet de fleste Stæder i Jylland, men Byens Gaarde intet fortrinligt eller pynteligt. Jordene ansaa jeg for at være frugtbare, skjønt de vare noget sandede, dog fandt jeg nogle Stæder Ærter, men flere Stæder Boghvede, og hver Sort fordrer dog forskellig Jordart, Kleveren stod i skøn Væxt, men Rugen udmærkede sig især ved fortrinlig skøn Afgrøde. I denne Egn gjør Bonden ikke meget af Stude Tillæg, men beflitter sig meer paa Mejerie, og paa en Bondegård holdes 12 - 14 Køer, og saa Heste nu siden Udskiftningen, men tillige en Snees Faar og et par Sviin, og alt hvad jeg saae af Creature var triveligt og stort.

Almuen her i Egnen er flittig og driftig, meget sædelige og forbedre med særdeles Vindskibelighed deres Jorder, de fleste Bønder indhegne deres Lodder med Steengjærder hvor Steen kan haves, der ere gode Tørvemoser og Skove i Nærheden, men ingen Lynghede, Folkeløn og Dagleje er ikke høj, men det er vanskeligt nok undertiden at faae Folk af flere Aarsager. Præstegaarden har kun 4 Tønder, men dette lidet drive saa godt.

Jeg lagde Vejen tilbage for at see Hansted Hospital, og Vejen gik i mange Bugter, Huulheder og sandige Stæder, dette skjønnede Hospital er egentlig en Herregaard, hvis Gaard og hele Gods er skjænket af en

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Thonboe 1694 til dette Brug, hvor 24 Lemmer nyde mange Bequemmeligheder. Her boer Forstanderen og andre Betjentere. Gaarden har 27 Tønder Hartkorn Hovedgaardstaxt, Bøndergods 217 Tønder Hartkorn og tilhørende 61 Tønder Hartkorn.

Hansted Hospital

Fra Horsens løber Landevejen igennem en liden nydelig Bye **Lund**, hvor Gaarde, Agre, Haver, Qvæg, Heste og det Hele røber megen Vindskibelighed, man har af og til paa Vejen skønne Udsigter til fjærnere Egne, komme igennem Huulveje, Buskadser og andre velbyggede Byer, sande Kontrakter imod mange af de sællandske, og hvorfor kan den jyske Bonde dog have Alting saa ordentlig i Gaarden og i Marken? han gjør ogsaa Hoverie, han har ofte ugunstige Jorder, betale Skatter og mange Afgifter - men Vanen og Virksomhed og Eftertanke gjør ham til det han er.

Hvirring Præstegaard ligger meget højt, Kirken er stor med et anseeligt Taarn som kan sees i en lang Frastand, her ere tvende Kilder tæt ved Kirken endskjønt den har den højeste Beliggenhed i hele Egnen, da derimod i Landsbyen nedenfor, som ligger over 100 Alen lavere, maa graves særdeles dybe Brønde for at faae Vand.

Præstegaarden er næsten ganske opbyggt af nærværende Præst og overalt forsynet med murede Vægge isteden for de gamle klinede, der er derfor nu baade ordentlig og smuk, Haven er stor og har mange gode Træe, og Jordfrugter, men Vestenvinden skader Trætoppene mangfoldig, da Beliggenheden er saa høj, saa man her har en saare vid udstrakt Horizont over flere Herreder i Omkredsen. De betydelige store Marker ere for største Delen tørre og sandig, dog er derpaa anvendt megen Agerdykningsflid med Stenes Opbrydning, Indhegning, Mosers Udgravning, Vands Afledning o. s. v., saa endog Klevet Dyrkningen nu fremmes heldige i saadan Jordart.

I disse Egne saaes Rug, Byg, Ærter, Havre, Boghvede, dog meest af sidste Sort hvor Sandet er herskende, ellers groer ogsaa Hvede som f. Ex. paa Rafk ?og andre Stæder hvor der er noget Leer. Hør og Hamp dyrkes ogsaa til egen Fornødenhed, og med Kartoffler lykkes de gjorte Forsøg heldigen. Her er dog endnu nogen Skov, skjønt den af flere Aarsager i de senere Aar er paa nogle Stæder meget fortyndet, ligeledes er god Underskov af Elle, her ere mangfoldige Selvejerbønder, som have kjøbt deres Gaarde af Proprietæerne. ligeledes endeel Parcellister i mindre Lodder, som have stor Vanskelighed ved at faae deres smule Agerjord dyrket og pløjet, - Udskiftningen baade paa de større og mindre Lodder ere Foretagne især i Hvirring Sogn efter kvadrat Alen.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Her i Egnen findes et skjønt Tillæg af Heste, Qvæg, Faar, Bier o. s. v. Havedyrkning især Træfrugter lægges meget Vind paa, men der klages over det gængse Frugttyverie, da saadanne Tyde have Behændighed nok til at stjæle af Haverne uden at røbes, her gjøres meget uldent og linned Tøj endog til Salg, og Enhver maa give sine Tyende noget til Klæder foruden Lønningen, som just ikke er stor, En Bonde holder kun 4 Heste men 10 - 12 Køer 20 Faar og et par Sviin, som Alt tøjres.

Her i Omegnen ere mange Gravhøje, andre naturlige Banker, hvorpaa man kan tælle henved halvtredsindstyve Kirker, en stor Sø ved **Borring**, som nu næsten er bleven til Eng. Det er et smukt Syn at see de mange velbyggede Bøndergaarde omringede med Frugttræer, skjønt Jordsmonnet ikke just er den gunstigste til Træplantning, men hvad gjør ikke Flid og Virksomhed? Kun dette var gavnligt for disse flittige Bønder at de ville tage færre Halme af Jorden og gjøde den oftere, thi hver ottende Aar at faae Gjødskes er for lang Tid især her hvor ingen Mærgel haves. At Rugen er den anden Halm her synes ogsaa at være en Fejl i Agerbruget, dog begynder nogle at tage først Havre og derpaa gjøde til Rug, som siden efter de andre Halme giver bedre Klever, som nu er almindelig i Brug.

Rask Herregaard har solgt alle Bønder deres Gaarde selv, og nu da nogle af dem ere udflyttede seer man hvad Ejendom er fremfor Fæste, de ere opbyggede ualmindelig smukke, med Fjællegulv. store Værelser malede og pyntede. Rask driver nu selv sin hele Avling med 4 Plove. Skoven som udgjør 200 Tønder Land og Indmarken haves nu indhegnet overalt tildeels med Steengjærder og Pileplantninger saavel som Torn og Hessel, der Alt staar i den ønskelige Vext. Her er og et godt Skæserie af 100 skønne Faar, endeel tamme Svaner have her Ophold i Gravene og yngle hvert Aar. En samling af de udvalgte Pile Plantninger fortjener at nævnes.

Rask Hovedgård

Ikke langt fra denne Egn ligger en anden Herregaard **Allinggaard**, hvis ejer nu er død, nemlig Cancellieraad A. Fischer, som havde i levende Live forfattet et Testamente, men da det ikke var efter hans Hoved saa kasserede han samme, han fik ikke Tid og Lejlighed til at opsætte et nyt da Døden kom uventede, altsaa blev hans Forsæt, at skænke sin store Formue til offentlig Brug tilintetgjort, og Hans Midler henfaldt til hans retmæssige Arvinger, ved denne Lejlighed fik en uformuende Skoleholder 80.000 Rdlc, en Enke Frue ligesaameget, en Sekretær 40.000 og en offentlig Lærer samme Summa, her kan Ordsproget gjælde: "Unverhost kommt oft."

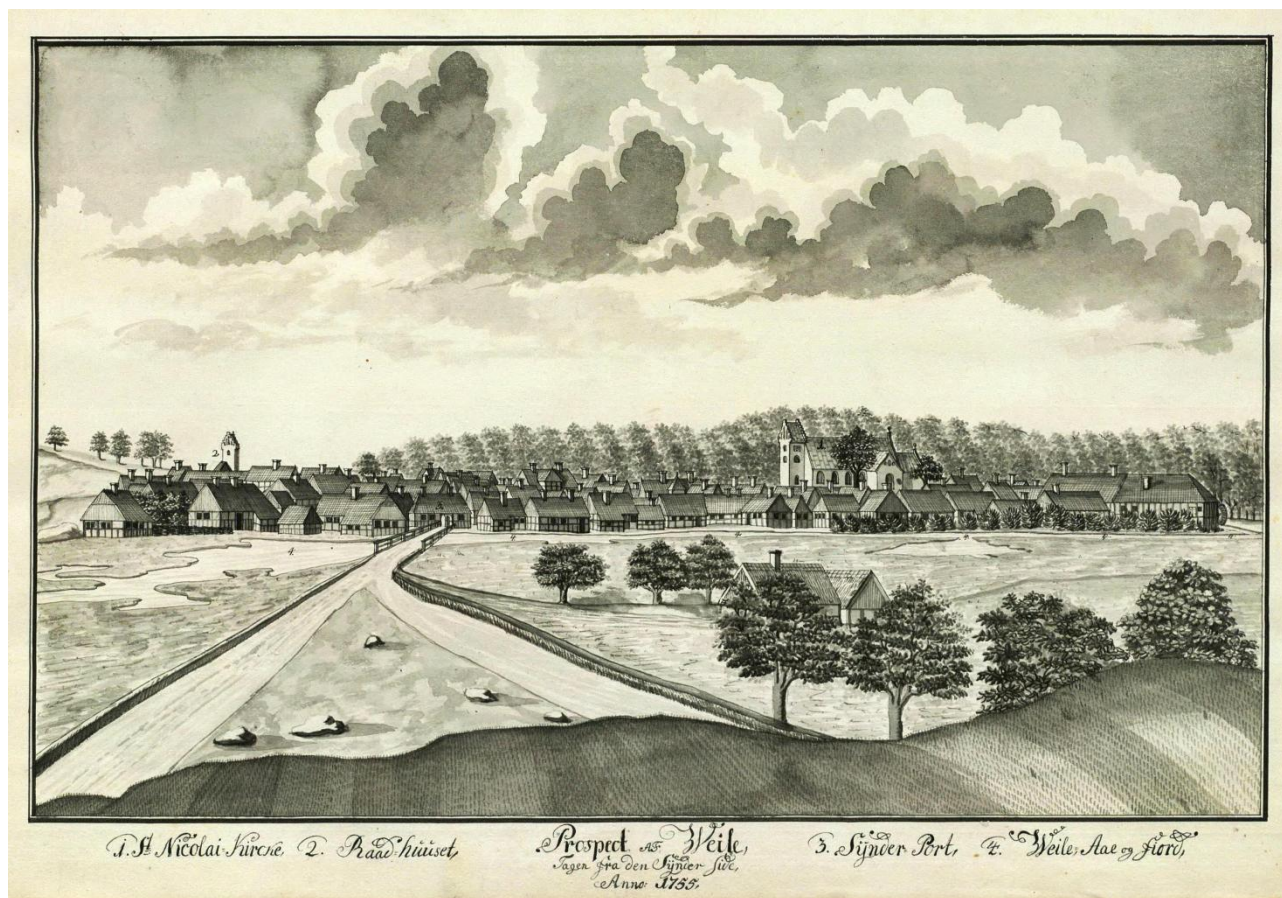
Fra **Hvirring** til Vejle rejste jeg igjennem og forbi adskillige Byer og Herregaarde, at beskrive især Landsbyerne kan jeg korteligen ved at sige af Gaarde, Marker, Qvæg, Heste og Alt var seeværdigt og smukt. Egnen har mange Naturens Behageligheder og Alting røber Flid og Velstand. Saaledes nævner jeg blot

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Stæderne: Hornum ved en stor Skov paa venstre Haand, Uldum Kirke i Nærheden en stor Mose, Enge og Bække, Sindballe Kirke, Lindwed, Greis Kirke, Aggersbølle, Hedensted og Ængum Kirker noget paa Venstre Haand, Hornstrup? og Grundet Herregaarde. Flere Stæder staae Vejvisere med Paaskrivt hvor man skal kjøre til den eller den Kjøbstad. Landevejene ere meget ypperlig vedligeholdte.

Wejle Kjøbstad ligger i en dyb Dal ved en sejlbar Flod imellem høje steile Bjerge paa begge Sider der ere tæt begroede med Skov og tyk Buskadse, saa Grenene hænge ned og danne en Bue over den bratte Vej som gaaer i Sneglegang omkring Banken og endda er det saare vanskeligt nok for ubevante Heste at holde Vognen forbi Nedkjørselen er saa meget stejl, hvorfor man har været nødsaget at lægge og befæste Riisbøger paa flere Stædet i Vejen for noget at hindre Vognens Fremilen, men alligevel er det rædsomt at kjøre ned især fra de Veje som komme fra Colding og Jelling, jeg har passeret de forskjellige Veje der, bogle Gange, og naar Hestene ere stadige og Tøjet trofast, saa er det sandeligen et sjældent romantisk ubeskriveligt Syn at kjøre igjennem disse Huulveje, hvor man for lutter Træer og Buskværk ikke kan øjne Dagens Kys ovenfra, men Solen kun kan kaste enkelte Straaler ind imellem Træernes Vulle. Besværligt er det for Byens Indvaanere at komme til deres Markjorder som ligge ovenfor og naar man tænker paa Korn og Høelæs som der skal nedkjøre og Møget som derigjennem skal opføres er det vist nok møjsommelig, derfor seer man og midtveis paa Bankerne ved Siderne af Huulvejene hele Dynger at ligge af Gjødning, som opslæbes derhen ved Vinterstid, og da siden med Vogne paa bequemest Tid videre transporteres.

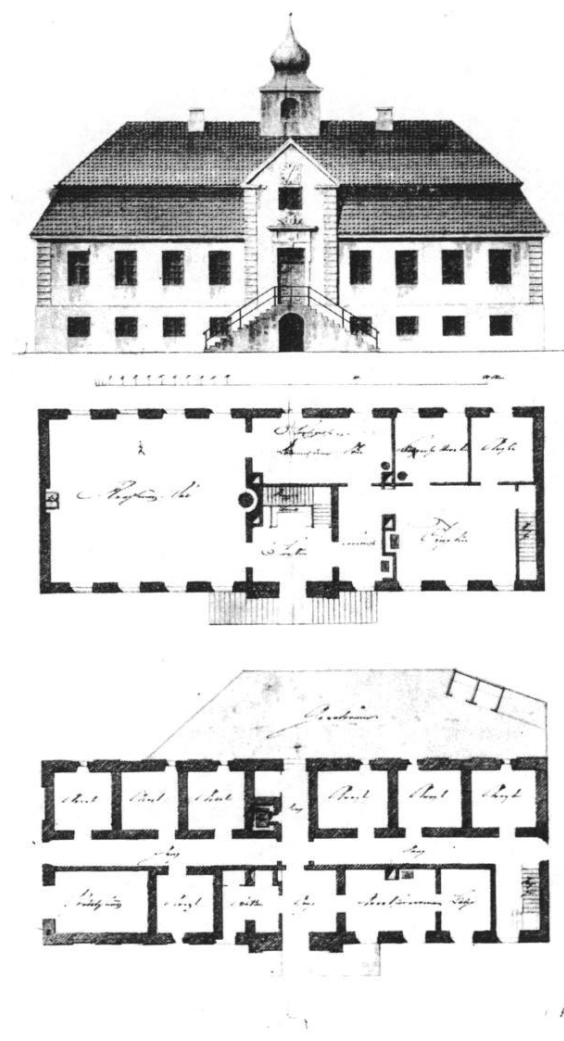
Vejle 1755

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Det er et dejligt Syn at see fra de Brinker af, hvor Aabningen tillader der, den hele Bye ved den brede Fjord, og alle de skovbegroede Odder som stikke ud i samme, Vejen slynger sig i nogle Bugter naar man kommer ned i det lave, endtil man nærmer sig Byens Port, og der er nok en Port jævnsides den anden, hvorigjennem Vejen løber til andre Egne, begge bestyres af en Toldvisitør, da Acciseboden ligger just imellem dem.

Byens Hovedgade er bred og god, har mange smukke og ziirlige Huse, thi Ildsvaade har nylig ødelagt de forrige gamle, der er især Posthuset, Apotheket og andre flere Gaarde som har Storhed, Pynt og Arkitektur som det kunde være i Kjøbenhavn, midt paa Gaden kommer man over en liden Broe, hvis Bæk slynger sig ganske bag omkring Byen og hvor der er en nydelig Promenade forbi Haver, Blege Pladser, en Mølle, Fabrik og andre Bygninger. Torvet er stort og der ligger en anseelig Raadstue med høj Trappe og Gitterværk, nok et andet mindre Torv, og flere store Pladser især en nede ved Hoved Aaen, der deeler sig i den græsrigge Eng i forskellige Arme, herfra haves mangehaande Fiske daglig, saavel som fra Fjorden, saa man kan have et heelt Fad fuldt af Fisk for en Ubetydelighed.

Vejle Rådhus 1780

Kirken er liden uden Spiir, men har god Vedligeholdelse. Paa Kirkegaarden staae 2de vel udarbejdede Marmor Pillarer med Zirater og Inskription som Gravminde over Provst Neuchs. Handelen og Skibsfarten skal ikke være just i stor Flor, thi andre Kjøbstæder ligge denne for nær, derimod har Vejle andre betydelige Fordele, skjønnne frugtbare Marker, Leventsmidlerne ere just ikke meget kostbare, det samme gjælder og om Ildebrændsel, hvoraf der udføres meget derfra, thi jeg saae mange store Stabler af Favne ved at staae ved Stranden for at udskibes til andre Provindzer, da hele Omegnen har Skov i Overflødighed, endog paa den anden Side henimod Fridericia og Snoghøj, thi Vejen gaaer næsten bestandig igjennem Over og Underskov, desuden bringes der ogsaa mange Læs Tørv af en fortrinlig Art til Vejle Indvaanere. Den sidste Gang jeg var her (1804) arbejdede mange mennesker paa den prægtige hvælvte Steenbroe over den store Aae, som skulde koste - ja jeg tør ikke nævne den store Sum - og Vejen blev anlagt i en lige Linie henimod den stejle Banke, da Kjørselen slynger sig i Sneglegang for at komme op til det øverste, men det vil koste mange Penge.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

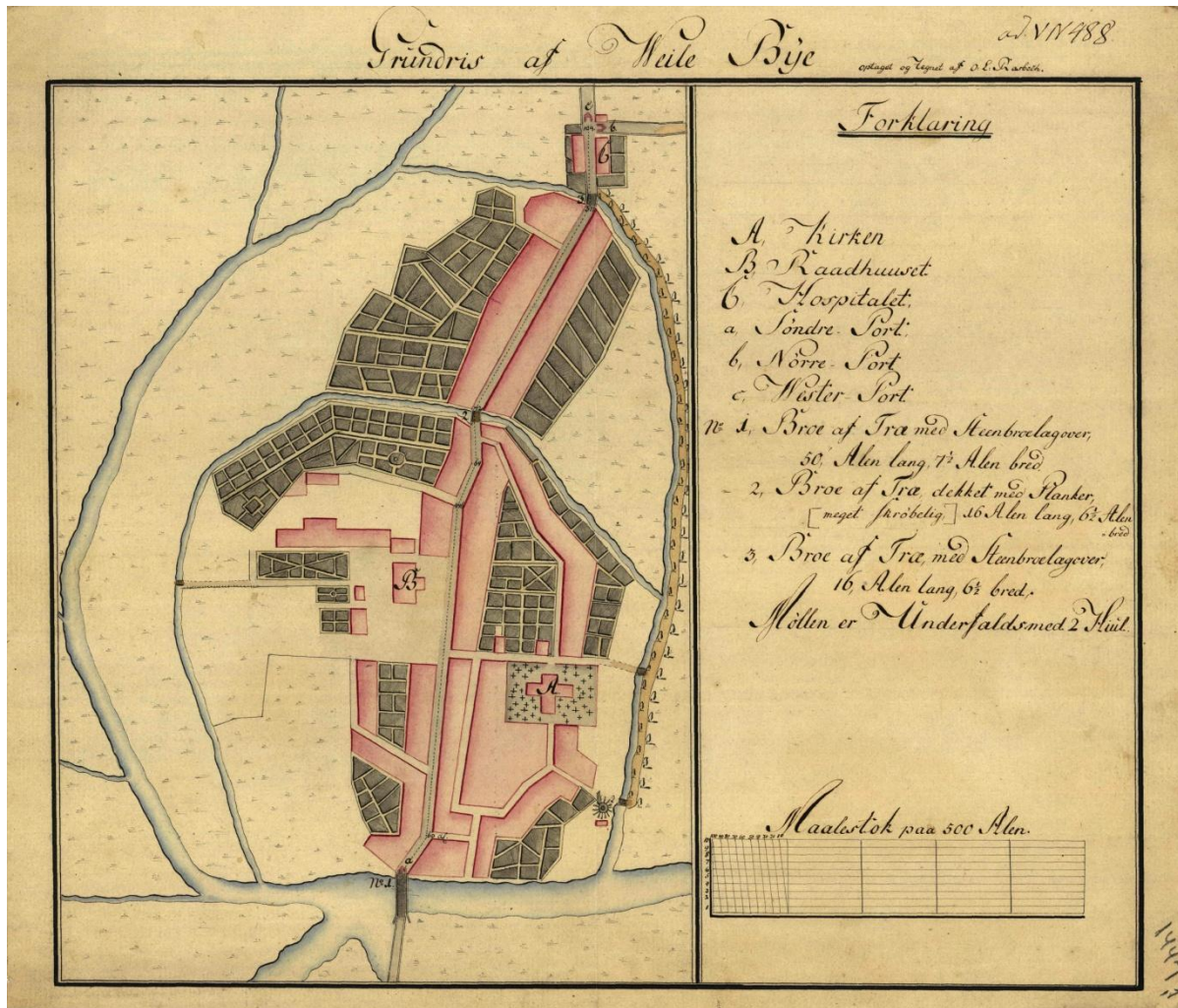
Vejle er meget gammel, den nævnes allerede i Historierne 1207, den har et godt Hospital, og ellers skjønnere Anstalter for de Fattige. Næringsvejene ere adskillige og Daglejer har nok at fortjene ved Skibene, Fiskerie, Brændebuggerie o. s. v. Prægtigt Kildevand haves i Byen selv paa flere Stæder, og udenfor i Bankerne tæt ved Vejen er en af de overflødigste Kilder som jeg har seet, hvis Vand opkaager bestandig sprudlende fra Grunden, foruden det dejlige Vand der løber i ovenbenævnte Bæk. Byen har 170 Gaarde og Huse, 3 Broer, 5 Porte, Folketallet kunde beregnes til 600 Sjæle. ved byen ligger en stor Vandmølle som staaer for 21 Tdr. Skyld.

Vejle 1747 med Vandmøllen til højre

Bønderne i Omegnen ere for det meste Selvejere og have Velstand, som viser sig tydelig paa deres smukke Gaarde, veldyrkede Marker, trivelige og Store Creature, og hvo der rejser fra Snoghøj og hertil igjennem saa mange Naturens Behageligheder, skulle ikke kunne troe at der paa Jyllands andre Egne var just det Modsatte af alle disse Yndigheder, men det smukke Fyen har og Egne, der ere meget triste og udelige til al Korn Afgrøde.

I nærheden findes det dejlige Tursbek, som ligger ved en Aae, Borgergaarden har 3 store Bygninger af to Stokværk foruden Kjældrene. Alting der er meget forskjønned af de slidigere Ejere, da Gaarden ellers er bygt 1577. Haven er prægtig med mange Terasser og Zirater, det Hele er omgivet med behagelige Skove og Buskadser samt frugtbare Marker og Enge, og sandelig, denne Herregård er seeværdig i mange Henseender, endog Vejen dertil fra Vejle af frembyder meget at det naturlige Skjønne for Øjesynet, da man har den store Fjord i Sigte af og til paa højre Haand.

Vejle 1800

Tirsbæk Herregård

Engelsholm er en Pragtbygning af Knud Brahe opført 1592, men siden af sildigere Ejere immer udpyntet og forbedret, saa Gaarden er nu meget prægtig, den har høje sammenbygte Længder af 3 Stokværk med 4 Taarne paa Hjørnerne. Ladegaarden er stor og vidtløftig. Haven har megen Prydelse og Udstrækning, beliggende ved en fiskerig Søe, deromkring ere Skove, Plantninger og Alleer til Kirken og andre Egne. Ved Gaarden er en bekjendt Fabriqv som leverer forskjellig Sorter godt Papir. I Saxen er der 80 Papiirs Møller, g disse kan dog ikke forsyne Landet selv med mere end en tredie Deel af hvad der forbruges, saa utroeligt dette er, saa det dog fandt, og giver Begreb om hvad der aarlig forbruges til Forlag af Bogtrykkerne i Leipzig, siger Snedorff. Engelsholms Papiirs Mølle er den eneste i Jylland og i Fyen, Produkterne derfra ere meget gode og især haves derfra noget Postpapiir som er særdeles smukt, Jylland, som er saa stort, kunde nok levere Klude og Materialer til flere saadanne Fabriquer, hvortil ved de mange Aaer i Landet gives fordelsagtig Lejlighed, men hvorfor det er er skeet, det bør, kan og maae jeg slet ikke bedømme.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Engelsholm 1870

Engelsholm Papirfabrik 1930

I Omegnen har jeg paa andre Gjennemrejser beseet det ærværdige Haraldskjær, en gammel trofast grundmuret Bygning ved en stor Aae, hvorved ere anlagde Kobber og Lee Fabriqver, o. s. v. Man foregiver at Gaarden skal være bygt af Harald Blaatand, og følgelig er saare gammel. Her i Omegnen ere mange skønne Natur Seeværdigheder af Banker, Dale, Søer, Bække, Skove, Marker, Buskadse o. s. v., saa Øjet idelig har nye prægtige Afvexlinger. I Nærheden ligger Bresten og Skibbet Kirker samt adskillige velbyggede

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

pyntelige Bøndergaarde, med de nydelige Indhegninger omkring samme og Alting der paa Landet røber formuende Indvaanere, og en klog Afbenyttelse af Naturens Velsignelser, kun at Vellevnet ikke saa meget blev anseet som uforbigjængelig nødvendig af de gode Bønder.

Øster Snede ligger paa den anden Side Vejle, jeg rejste derhen for at besøge Præsten Hr. Monrad, som var mig beslægtet, Kirken er meget stor og smuk endog indvendig. Bøndergaardene ere kjønne, dog har de fleste klinede Vægge, som dog nu ventelig ved Udfløtning vil forandre sig efter Naboernes smukkere Bygningmaade. Her gives mange Selvejere og flere tragte efter denne Lykke. De større Gaarde paa 10 Tdr. Hartkorn udparcelleres, de mindre som have kun 5 Tdr. Hartkorn kan omtrent regnes for noget over 40 Tdr. Land hver, og der holdes 4 Heste, 7 Køer, 4 Unghøveder, 10 Faar, 2 Sviin, men Gjæs saa jeg ingen af, og man sagde mig at de næsten overalt vare afskaffede, fordi alle Creature maae tøjres, der saaes ingen Hvede, men ellers alle andre Kornsorter og noget Klever, Jorden hviler i 4re Aar og der gjødes sædvanligst paa Boghvedestub til Rug, derefter Byg o. s. v.

Indhegningerne i Egnen af Snede ere meest Jorddiger, sjelden Riisgjærder, og nogle Stæder slet intet Hegn. Her er baade noget Skov, noget Lynghede og noget Tørvejord, men ikke just til Fornødenhed. Der begyndes paa at anvende Mærgel til Agrenes Forbedring. Folkeløn og Dagleje er dyr i forhold til andre jyske Egne.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Huusflid med hjemmegjort Tøj findes vel, men dog ikke til deraf at sælge. Præstegaarden er gammel, har en meget skøn Avling, og ligger i en behagelig Egn en stiv Miil fra Vejle, og der er kun dette ende Sogn til Kaldet som har 350 Tønder Hartkorn, følgelig magelig for en aldrende Mand.

Jelling havde jeg læst saameget om, at jeg endelig maatte derhen for at see den. Ved Kirkedøren staaer en høj Steen, og en mindre med Runeskrift, jeg forstaaer det ikke, men efter Andre hidsætter jeg Udtolkningen derpaa:

Harald Konge lod denne Grav gjøre over Gorm sin Fater og Thyre sin Moder Haral Keiser vandt al Norge og Dannemark og gjorde disse Folk til Christne.

Paa den ene Side af Stenen staaer 4 Linier Runer, paa den anden et Dyr som noget ligner en Hest med mange Sving, hvormed en Slange vender sig, paa den tredie en Mand i Harnisk med mange underlige Løvværker og nogle Runer, som Alt skal have staaet her siden 10de Seculum. Paa hver Side af Kirken er en Gravhøj, hvori Dronning Thyre Dannebød siges at være begravet i den ene af dem, og ovenpaa er en bestandig Kilde, som er saa meget meer besynderlig som Jelling Kirke ligger paa en af de højeste Landstrækninger i Stiftet, og Gravstæderne altsaa endnu højere, hvor Kilden er.

Hweisel (Hvejsel) Præstegaard kjendte jeg nu ikke igjen, da den næsten nye er opbygget med store smukke værelser. Præsten der har faaet Landhuusholdnings Selskabets første Guld Medaille, men hans Forbedringer i Marken, Indhegninger, Vands Udgravning, Humle, Træskole, Have og Plantninger ere og seeværdige, det er overflødig at opregne samme, da Opregnelsen deraf staaer vidtløftig i staaer vidtløftig i Aviserne og endskjønt jeg var der kun kort, saa erfarede jeg dog Bekræftelse paa hvad jeg havde læst derom.

Paa Tilbagetouren nød jeg mange skønne Situationer, som f.Ex ved **Mindstrup**, men det synes boget farligt at kjøre paa saa bratte Brinker, hvor en skrækkelig Dybde er ved den ene, og Høje Banker ved den

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

anden Side, dog maaskee det synes kun faa, thi Egnens Beboere passere der ideligen. Deromkring gives gode Korn Enge, endskiøndt der dog er Hedejord og sandigt.

Stougaard, en smuk lille Herregaard, hvor alle Udhusene ere gjorde mindre siden Bøndergodsets Fraskillelse, her saae jeg fortræffelige høje Steengjærder, mange nye Plantninger og Markerne at drives med al muelig Flid. Hos Bønderne saae jeg flere Stæder Kaminer istædenfor Kakkellovne, de brænde der enten Tørv eller Træe, hvorved de kaage Maden og have tillige fornøden Varme deraf i Værelserne. En bevægelig Jernkrog var gjort fast den ene Side af Kaminen hvorpaa Gryden hængte, som kande drej ses ud i Stuen og Maden deraf opøses, der var ganske reenførdigt hele Omgangsmaaden, og meget besparende saa jeg synes at saadanne Kaminer burde være brugelige flere Stæder for at spare Ildebrændsel. Vore Forfædre har jo brugt dem, men kun i store Værelser og ej den gang bestemte som nu, til dobbelt Hensigt.

Paa disse og andre Egne af Jylland møder man under tiden hele Læs af røgede Aal, Helt og anden Slags Fisk, som kommer Norden fra Landet, for at bortsælges Sønner paa, og man maatte forundre sig over hvor det kunde betale sig saaledes at rejse 20 - 30 Miil med saadant svært Læs, men naar man tillige veed at Prangeren har skikkelig Fordeel derpaa, i Betragtning af sit Indkøb, og desuden, at han bringer tilbage saadanne Ting og Wahre, som han atter kan profiteere paa, hvoriblandt er Æbler o. s. v. saa er det begribeligt, at hele Operationen er en Næringsvej for dem som dermed afgive sig. Vognene have oven til en skraae Bedækning at tynde Brædder endog beklædte med Sejldug, for at sikre for Regn, og samme er forsynet med Laas og Hængsler, saa det hele Læs endog kan staae ude under aaben Himmel, hvor Prangeren maa beede eller logere om Natten. Paa Udreisen sælger han just ikke meget af sine røgede Fiskevahre, men naar han drager tilbage og har f. Ex Vognen fuld af Æbler, efterat han har afhændet Fiskene paa Bestemmelses Stædet, saa har han ofte udsolgt inden han kommer Halvvejen til sit Hjem, og drager atter bort for at hente et nyt Læs, thi da Haver og Frugttræer ere udbekjendte paa endeel Jydske Egne saa ere Æbler kjærkomne for Alle baade Unge og Gamle, vel sandt, nogle bedærv es og stødes ved Kjørselen, men Prangeren veed meget godt at pakke dem, og paa Stædet hvor de kjøbes, tages kun de gode som kan taale den lange Transport, saaledes veed man at benytte sig af Mangelen, disse Egne fattes røgede Aal og Helt, hine fattes Æbler og andet deslige, deraf lever Prangeren.

Der ere mange behagelige Afvexlinger af Naturen at see paa den Tour jeg gjorde fra Vejle til **Tørring**, og man skuer allevegne Flid og Virksomhed, da saa mange af Bønderne nu ere blevne Selvejere, men fordi man kan see Tørring Kirke saa længe i Forvejen og maae gjøre saa mange Ombugter formedelst Aaen og en stor Mose, saa er det tilsidst noget kjedsommeligt for en Fremmed, jeg spurgte nogle som mødte mig: "hvor langt har vi til Tørring?" O kun en halv Miil - men det varede længe inden vi tilbagelagde dette Stykke Vej, da man maae passere over Broer, Vadstæder og Lyngheder. Egnen er ikke kjøn. Gaardene og Kroen i Byen ere store, og ligger vidt fra hverandre, omgivet af Lyng og Hede, dog skal de mellemliggende Agre være ganske frugtbare til visse Sorter Korn, samt Bønderne for det meste formuende, paa den anden Side Byen er atter en tung kjedsommelig Hede, som var vildsom nok at komme igjennem, især da det var mod Aften og jeg kunde ikke i Byen faae nogen til at ledsage mig.

Jeg var i **Hiortewang (Hjortsvang)**, der ligger i en ubehagelig Hede, Egn og der hører 2 Sogne til dette lidet Kald, men Bøndernes Goddædighed gjør at Præsten dog kan leve til Tarvelighed, og saaledes er Tilfældet flere Steder, at blot Almuens inderlige Hengivenhed for deres Sjælesørger er det vigtigste, thi Avlingen,

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

Tienderne og de faa visse Indkomster sige ikke noget af Betydenhed, men hvad der spares til Ildebrændsel og andre Fornødenheder er lige saa got som ellers? reen fortjeneste.

Aale Præstegaard er stor og rummelig med høje Bygninger baade til Vaaning og Ildhuse. Her ere mange Værelser og gode Indretninger, som tildeels ere gjorte brugbare af nærværende Præst. Hans Qvæg og Heste ere store og trivelige og Avlingen til Stedet drives med god Fordel, Haven er stor og har mange Træer og Jordfrugter, endog nogle sjeldne Planter. Bøndergaardene ere meget godt byggede, og Almuens Oplysning er fortreffelig, jeg faae blandt andet en simpel klædt Bonde som satte sig ned ved Præstens Bord, og skrev selv et Dokument paa stemplet Papir meget ordentligt og smukt, og hos andre erfarede jeg at de havde meer end almindelige Kundskaber endog uden for deres egentlige Fag.

Aale Bye(Åle) ligger ret behagelig, bag ved er en stor Strækning af Bjerge eller store Høje, hvor endnu Rudera sees af fordums ikke ubetydelige Skove. For ved er en skraae Hældning af frugtbare Agre og Enge, længere borte seer man Skove, Buskaser, Kirker, Herregaarde og Lyngheder. Dyrkningsmaaden her er næsten den samme som i andre Naboe Egne, her legges Vind på Kartofler og Hør, og lidet Hvede enkelte Steder, men Klever er yndet af flere, hvor Jorden er ikke alt for sandet. Her gjøres just ikke saa meget af Kreaturers Tillæg ti Salg, men de Heste og Qvæg som jeg saae hos Bonden vare store og trivelige. Marken got dyrket, og deres hele Fremgangs Maade roesværdig, Bønderne mangler intet til skikkelig Ophold, og de saavelsom mange Flere i Omegnen føle sig lykkelige ved at være Selvejere baade af deres Gaarde saavelsom Konge og Kirke Tienden.

Matstrup, en smuk stor Herregaard, som endnu har sit Bøndergods, da mange andre i omegnen have bortsolgt Bønderne som Selvejere og blot beholdt Hovedgaarden. Haven ligger skraae ned imod Aaen, der slynger sig i adskillige Bugter, hvorved ere skønne Enge. I Skoven ere betydelige store Egetræer, og adskillige andre Træer i god Opvæxt, jeg faae allevegne Flid og Virksomhed i Marken, men Saugmøllen stod ubrugelig.

Mattrup 1860

Her i Omegnen ere mange og store Broer over Aaerne, hvoraf nogle løbe sammen og siden danner den store Guden Aae, jeg har passeret forskellige Veje imellem Horsens og Vejle og atter til Tørring paa kryds og tvers, og følgelig kommet over endeel af disse Broer, hvor der maae betales Passagepenge, ofte er der og Kroe tillige og Beværtning for Rejsende. Paa de fleste jyske Kroer fandt jeg Kongens Navn malet paa en Tavle, hængende over Døren, som nok skal sige saa meget at de ere privilegerede, men tillige fandt jeg hvor jeg beedede at Betalingen var billig. I disse ovenanførte Egne kom jeg og forbi mange Vindmøller, igjennem dybe Dale, atter op ad stejle Brinker, hvor Vejene vare sandige og undertiden vanskelige at passere, vel saa jeg enkelte Stæder kjønne smaae Kornmarker, men ellers forresten Hede, Sand og Lyng.

De fleste Herregaarde i Nabolauguet besøgte jeg, blot for at see dem, endeel havde bortsolgt Bønderne og havde nu allene Hovmarkerne tilbage, men Sagkyndige vil dog paastaae at Herregardens Marker drives nu bedre ved egne Heste end før ved Hoveriet, og i saa Fald er baade Proprietæren og Bonden vel holdne. Jeg skulde selv troe dette Udsagn, thi jeg fandt megen god Afgrøde de fleste Stæder.

En anden Tour har jeg gjort fra Aale og til Randers, og saa der mange prægtige Natur Scener igjennem de bugtede Veje omkring ved de mange Søer, hvor Skov, Krat og Marker afvexle med hinanden, snart er man i en dyb Dal, snart paa en Bjergryg hvorfra haves en viid Udsigt. Det skulde blive alt for vidtløftigt om jeg vilde beskrive alle Seeværdigheder, vilde anføre alle Stæder, Byer og de kjønne Kirker som viste sig fjærn og nær, jeg nød megen Gjæstfrihed og Godhed hos Præster og Andre, saavel her paa denne Tour, som andensteds i Jylland, og det glæder mig endnu at jeg lærte at kjende mange gode, ædle og kyndige Mennesker, kun nogle faa Stæder paa denne Tour vil jeg hidsætte.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

12 . del Samsø til Aale

